

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

Педагогічний факультет

Кафедра початкової освіти та освітніх інновацій

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНІХ ПРОЄКТІВ

Виконав: здобувач вищої освіти

ОПП Початкова освіта», спеціальності

013 Початкова освіта, групи ПО-21м

Чугайда Віталій Вікторович

Науковий керівник **Коваль П.М.**,

доктор педагогічних наук, професор

Рецензент Мацук Л.О.,

кандидат педагогічних наук, професор

АНОТАЦІЯ

Чугайда В. В. Формування екологічної культури учнів початкової школи у процесі реалізації освітніх проєктів. Рукопис. 2025.

Кваліфікаційна робота на здобуття другого (магістерського) освітнього рівня зі спеціальності 013 «Початкова освіта», Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, 2025.

У магістерській роботі висвітлено теоретичні та методичні засади формування екологічної культури учнів початкової школи засобами освітніх проєктів. Екологічна культура розглядається як ключова компетентність, що забезпечує здатність школярів усвідомлювати значення власних дій для збереження довкілля, відповідально ставитися до природи, планувати практичні дії та проявляти ініціативу у вирішенні екологічних проблем. Доведено, що система освітніх проєктів створює сприятливі умови для розвитку цієї компетентності, оскільки поєднує теоретичні знання з практичною діяльністю, активізує спостережливість, творче та критичне мислення, а також сприяє формуванню комунікативних навичок і командної роботи.

На основі аналізу наукових підходів встановлено, що екологічна культура є багатокомпонентним феноменом, який включає когнітивні, ціннісні, практичні та поведінкові складові. У межах дослідження обґрунтовано ефективність використання освітніх проєктів як методики формування цієї компетентності, розроблено комплексну систему природничо-екологічних завдань, які сприяють розвитку спостережливості, відповідальності, творчих і дослідницьких умінь, а також активної громадянської позиції молодших школярів.

Ключові слова: екологічна культура, учні початкової школи, освітні проєкти, природничо-екологічні завдання, інтегроване навчання, екологічна свідомість, компетентнісний підхід, початкова школа.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНІХ ПРОЄКТІВ	8
1.1. Екологічна культура як психолого-педагогічна проблема: зміст та структура	8
1.2. Психолого-педагогічні основи екологічного виховання в молодшому шкільному віці.....	24
1.3. Освітні проєкти як інноваційна форма навчальної діяльності у початковій школі.....	31
Висновки до розділу 1.....	41
Розділ 2. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНІХ ПРОЄКТІВ.....	46
2.1. Система освітніх проєктів для формування екологічної культури молодших школярів.....	46
2.2. Організація процесу формування екологічної культури в учнів початкової школи з використанням освітніх проєктів.....	54
2.3. Методика проведення та результати експериментального дослідження	62
Висновки до розділу 2.....	73
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	85

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах сучасного розвитку українського суспільства та трансформацій у системі освіти стає особливо актуальною проблема формування екологічної культури особистості, здатної усвідомлювати взаємозв'язок людини і природи, відповідально ставитися до довкілля та діяти в інтересах сталого розвитку. Необхідною умовою вирішення цієї проблеми є виховання у молодших школярів ціннісного ставлення до природи, екологічного мислення та практичних навичок раціональної взаємодії з навколишнім середовищем. Одним із ефективних засобів формування цих компетентностей є впровадження освітніх проєктів, що поєднують теоретичні знання з практичною діяльністю та активним спостереженням за природою.

Екологічна культура учня включає не лише знання про навколишнє середовище, а й уміння оцінювати наслідки власних дій, приймати обґрунтовані рішення та реалізовувати екологічно доцільні вчинки. У цьому контексті навчання у початковій школі орієнтується не лише на передачу знань про природу, а й на формування цілісного екологічного світогляду через практичну діяльність, дослідницькі завдання та участь у проєктах, що відображають життєвий досвід учнів та специфіку їхнього регіону.

Особливістю формування екологічної культури є те, що вона ефективно розвивається під час активної взаємодії з довкіллям і реалізації проєктної діяльності: кожне нове завдання чи дослідницький проєкт сприяє формуванню екологічних цінностей і практичних умінь. Важливо враховувати, що діти, які проживають у різних природних і соціальних умовах, по-різному сприймають навколишній світ, і саме проєктна діяльність дозволяє адаптувати навчальний матеріал до їхніх потреб та досвіду.

Таким чином, застосування освітніх проєктів у початковій школі виступає ефективним механізмом формування екологічної культури учнів, забезпечуючи інтеграцію знань, практичних навичок і цінностей,

необхідних для відповідального ставлення до природи та розвитку екологічної свідомості з раннього віку.

Отже, процес формування екологічної культури молодших школярів має враховувати регіональні особливості: природно-кліматичні умови, соціокультурне середовище та особливості місцевої екосистеми. Проблема адаптації навчально-виховного процесу до специфіки найближчого довкілля стає актуальною, оскільки ефективне формування екологічної свідомості неможливе без урахування життєвого досвіду та конкретного середовища дітей. Для того, щоб екологічна культура випускника школи була сформована на високому рівні, цілеспрямована робота з її розвитку повинна розпочинатися з перших уроків природознавства та інтегрованих освітніх проєктів у початковій школі.

При вирішенні цієї проблеми важливо дати відповіді на такі питання: які ознаки низького рівня екологічної культури та що характеризує її високий рівень, яка структура екологічної культури молодшого школяра, які умови та засоби є необхідними для успішного розвитку екологічної свідомості учнів, а також якими методами і формами навчання можна ефективно формувати екологічні компетентності.

Загалом екологічна культура молодшого школяра визначається як взаємозв'язок понять «культура», «екологічна культура», «екологічна компетентність» та цілей початкової екологічної освіти. Дослідження психологів та педагогів свідчать, що найефективніше засвоєння знань відбувається у процесі власної активної діяльності учнів, коли зміст освіти сприяє розвитку мотивації та дослідницьких умінь. Цей зміст має бути спрямований на розуміння взаємозв'язків у природі, аналіз екологічних проблем і оволодіння методами їх дослідження.

Питання формування екологічної культури досліджували такі педагоги та вчені, як В. Андрєєва, І. Андрусенко, О. Біда, О. Бондар, В. Барановська, О. Єресько, О. Борзик, І. Шепель, О. Бурлака, А. Войтович, С. Волкова, О. Довгань, І. Дорож, Б. Долинська, З. Запорожан, Л. Калуська,

М. Отрищенко, Г. Ковальчук, І. Коновальчук, С. Кравченко, М. Костецький, С. Кримський, Л. Курняк, Л. Левко, В. Маршицька, Н. Матвеева, Н. Ніколенко, Р. Падалка, М. Пелагейченко, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, О. Колонькова, О. Пруцакова, Л. Руденко, А. Руденок, І. Санковська, О. Стадник, І. Стахова, А. Толстоухов, О. Федій, Я. Макаренко, Т. Мірошніченко, Г. Цурман, Г. Тарасенко, О. Якименко та ін.

Їх роботи підкреслюють важливість практичної діяльності, досліджень і спостережень у формуванні екологічних цінностей та свідомості учнів початкової школи.

З іншого боку, проблема використання освітніх проєктів представлена у працях В. Вербицького, В. Верховинець, Н. Гонтаровської, К. Захмарної, Н. Любчак, О. Хрептії, Г. Цурман, Г. Тарасенко та ін.

Ці аспекти визначили актуальність проблеми та зумовили вибір теми дослідження: «Формування екологічної культури учнів початкової школи у процесі реалізації освітніх проєктів».

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та розробити систему освітніх проєктів і завдань природничо-екологічного змісту з метою підвищення рівня екологічної культури учнів початкової школи.

Завдання дослідження:

1. Розкрити зміст та визначити структуру поняття «екологічна культура».

2. Виявити можливості використання освітніх проєктів для підвищення рівня екологічної культури учнів початкової школи.

3. Розробити та впровадити у практику шкільного навчання систему освітніх проєктів і завдань природничо-екологічного змісту для учнів початкової школи.

4. Експериментально перевірити ефективність розробленої методики у формуванні екологічної культури учнів початкової школи.

Об'єкт дослідження: процес формування екологічної культури учнів початкової школи.

Предмет дослідження: система освітніх проєктів як засіб формування екологічної культури учнів початкової школи.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз проблеми на основі вивчення психолого-педагогічної та методичної літератури, програм і підручників з різних освітніх галузей початкової школи; аналіз різних підходів до формування основних понять та умінь в учнів початкової школи, вивчення педагогічного досвіду);

емпіричні (спостереження за діяльністю молодших школярів у навчальному процесі, анкетування, інтерв'ювання, аналіз контрольних робіт учнів, педагогічний експеримент);

статистичні (обробка і аналіз результатів педагогічного експерименту).

Практичне значення дослідження полягає у тому, що результати роботи можуть бути використані студентами для підготовки до практичних занять, вчителями початкової школи у навчально-виховному процесі, а також у впровадженні інноваційних форм роботи з формування екологічної культури учнів через освітні проєкти.

База дослідження:

Апробація дослідження здійснювалася на звітній науковій конференції студентів університету 2024/25 рр.: Чугайда В., Романишин Р. Формування екологічної культури учнів початкової школи у процесі реалізації освітніх проєктів. Збірник науково-методичних робіт студентів спеціальності А3 Початкова освіта. Секція природничо-математичних та мистецько-технологічних дисциплін. Івано-Франківськ. 2025. С.155-161.

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (83 найменування). Містить 5 таблиць, 4 схеми, 3 діаграми. Обсяг роботи 93 сторінки друкованого тексту.

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНІХ ПРОЄКТІВ

1.1. Екологічна культура як психолого-педагогічна проблема: зміст та структура

У сучасному освітньому просторі формування *екологічної культури* набуває особливої актуальності, з огляду на загострення глобальних екологічних проблем та необхідність виховання відповідального ставлення до природи з раннього віку. *Екологічна культура* розглядається не лише як система знань і вмінь, пов'язаних із взаємодією людини з навколишнім середовищем, а й як інтегральна особистісна характеристика, що включає ціннісні орієнтації, мотиваційні установки та поведінкові моделі. З огляду на це, екологічна культура постає як складна психолого-педагогічна проблема, яка вимагає ґрунтовного осмислення її змісту, структури та механізмів формування у підростаючого покоління. У даному параграфі розглядаються основні підходи до визначення поняття «екологічна культура», а також структурні компоненти цього явища в контексті психолого-педагогічної науки.

На думку В. Андеєвої екологічна культура відображає рівень сприйняття людиною природи, навколишнього середовища та власного місця у системі взаємозв'язків у світі, визначаючи ставлення особистості до довкілля. Формування екологічної культури розглядається як процес розвитку екологічної свідомості та чутливості до природи, що відбувається у щоденному спілкуванні з нею в контексті освітньої діяльності [1, с.6]. Водночас, А. Войтович зазначає, що екологічна культура формується в процесі екологічного виховання, яке передбачає систематичну й цілеспрямовану діяльність учнів [11, с.132].

У ході цієї діяльності педагог застосовує відповідні методи та прийоми, що сприяють ефективному досягненню освітньої мети, зокрема

формуванню екологічних знань, засвоєнню норм взаємодії з природним середовищем, залученню до природоохоронної діяльності. У процесі формування екологічної культури в учнів початкових класів вирішується важливе завдання – виховання дбайливого ставлення до природи та усвідомлення необхідності збереження довкілля [20, с.24].

Проблема формування екологічної культури та розвитку екологічної свідомості у підростаючого покоління була предметом дослідження як представників класичної педагогічної думки (Я. Коменського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, К. Ушинського), так і сучасних учених і педагогів-практиків (В. Андрєєва, І. Андрусенко, О. Біда, О. Бондар, В. Барановська, О. Єресько, О. Борзик, І. Шепель, О. Бурлака, А. Войтович, С. Волкова, О. Довгань, І. Дорож, Б. Долинська, З. Запорожан, Л. Калуська, М. Отрищенко, Г. Ковальчук, І. Коновальчук, С. Кравченко, М. Костецький, С. Кримський, Л. Курняк, Л. Левко, В. Маршицька, Н. Матвєєва, Н. Ніколенко, Р. Падалка, М. Пелагейченко, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, О. Колонькова, О. Пруцакова, Л. Руденко, А. Руденок, І. Санковська, О. Стадник, І. Стахова, А. Толстоухов, О. Федій, Я. Макаренко, Т. Мірошніченко, Г. Цурман, Г. Тарасенко, О. Якименко та ін.). У своїх працях дослідники акцентують увагу на важливості використання емпіричного досвіду та широкого спектра психолого-педагогічних засобів (український народний фольклор, ігрова діяльність, казка, музика, діалогічна взаємодія тощо) як інструментів формування екологічної культури учнів початкової школи.

На думку низки вітчизняних і зарубіжних учених, проблема збереження людської цивілізації значною мірою пов'язана з рівнем екологічної освіченості й вихованості громадян, які володіють *екологічною культурою*. На думку Б. Долинської, сучасний розвиток жодної галузі науки чи господарської діяльності неможливий без урахування екологічних законів та закономірностей. Порушення хоча б одного з цих елементів екологічного ланцюга може спричинити непередбачувані зміни у

природному середовищі. У зв'язку з цим надзвичайно важливим є започаткування екологічного виховання ще в молодшому шкільному віці з подальшим його поглибленням упродовж усього життя людини [18].

Одним із провідних напрямів розвитку сучасної науки, починаючи з кінця XX століття, стала *екологія*. Реальна життєдіяльність людини все більше набуває характеру, що визначається як екологічна культура. Поняття «*екологічна культура*» охоплює два взаємопов'язані компоненти – *екологію* і *культуру*. У «Педагогічному словнику» С. Гончаренка культура трактується як сукупність матеріальних і духовних здобутків суспільства, що відображають історично досягнутий рівень розвитку цивілізації та особистості, і втілюються в результатах продуктивної діяльності. Культура особистості – це такий рівень знань, який дозволяє людині жити в гармонії з навколишнім світом [14].

У сучасному суспільстві існує багато видів культур. Серед них духовна, фізична, моральна тощо. Людина з перших днів свого життя тісно пов'язана з природою. Природа завжди була об'єктом пізнання, однак лише останнім часом її роль у житті людини почала усвідомлюватися як ключова. У тому ж «Педагогічному словнику» С. Гончаренка екологія визначається як розділ біології, що вивчає закономірності взаємозв'язків між живими організмами та їхнім середовищем існування. Забруднення ґрунтів, повітря та води може призвести до екологічної катастрофи, яка становить реальну загрозу життю людства [14].

Л. Левко зазначає, що формування екологічної свідомості та екологічної культури – це тривалий і поетапний процес, який триває впродовж усього життя людини під впливом ідеології, державної політики, мистецтва, наукових знань, виробничого досвіду, а також системи освіти та просвітницької діяльності [40, с.5].

Поняття «*екологія*», «*екологічна культура*», «*екологічна освіта*» увійшли в науковий обіг відносно недавно, однак уже набули широкого поширення в сучасній педагогіці, засобах масової інформації та цифровому

просторі. Їхнє осмислення потребує багатопланового підходу, який включає не лише теоретичне вивчення, а й організацію практичної діяльності учнів, спрямованої на формування ціннісного ставлення до природи [61, с.67].

У контексті навчання учнів молодшого шкільного віку особливої актуальності набуває впровадження практикоорієнтованих форм екологічної освіти. Саме завдяки участі в природоохоронних ініціативах, дослідницьких проєктах, спостереженнях за об'єктами природи, у дітей формується активна особистісна позиція щодо навколишнього середовища.

Поняття *екологічна культура* (від лат. *cultura* – виховання, розвиток, шанування) інтерпретується у науковій літературі з різних підходів. У *Педагогічному словнику* С. Гончаренка воно трактується як усвідомлене, ціннісне ставлення людини до природи, що сприяє збереженню та збагаченню навколишнього середовища, створює передумови для повноцінного існування людини. Також екологічна культура розглядається як спосіб реалізації й розвитку внутрішніх потенцій людини, її екологічного мислення та свідомості в процесі духовного і матеріального освоєння природи за умови збереження її цілісності [14].

Згідно з позицією О. Біди, в контексті методики навчання природознавства поняття «екологічна культура» набуває різних змістових вимірів: як невід'ємна складова загальної культури суспільства, що відображає систему взаємодії людини з природним середовищем; як особистісна якість, яка охоплює знання, переконання та практичну діяльність, зорієнтовану на принципи раціонального природокористування [4, с. 54].

Окремі дослідники (О. Борзик, О. Бурлака, Н. Матвєєва, Г. Тарасенко, Г. Цурман) трактують екологічну культуру як форму духовної єдності людини з природою, що передбачає гармонійне поєднання соціальних потреб особистості з умовами збереження природного середовища. Особа, що володіє сформованою екологічною культурою, характеризується усвідомленим підпорядкуванням власної діяльності вимогам екологічної

доцільності, прагне до збереження й покращення навколишнього середовища, не допускає його забруднення чи руйнування [6; 7; 43; 75].

Таким чином, екологічна культура, будучи складовою частиною світоглядної системи особистості, постає як складне інтегративне утворення, що відображається у змісті сучасного освітнього процесу, зокрема в початковій школі. Вона реалізується через формування ключових компетентностей, зокрема: соціальної, громадянської, природничо-наукової, технологічної, екологічної грамотності та орієнтації на здоровий спосіб життя [37, с.223].

Отже, екологічна культура молодших школярів – це специфічне світоглядне утворення, яке втілюється в системі знань, умінь, навичок, поглядів, переконань і морально-ціннісних орієнтацій, що забезпечують гармонійну взаємодію особистості з природою і суспільством.

Вагоме значення у процесі формування екологічної культури учнів початкової школи має раціонально організована система екологічної освіти й виховання. На думку дослідниць Г. Ковальчук та І. Коновальчук, екологічне навчання і виховання слід розглядати як цілісний психолого-педагогічний процес, спрямований на формування в учнів науково обґрунтованих уявлень про основи природокористування, стійких переконань, практичних умінь і навичок, а також на розвиток ціннісних орієнтацій та активної позиції в сфері охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів [27; 29].

Екологічна культура молодших школярів, таким чином, є результатом сформованості системи екологічних знань, відповідних ціннісних установок, а також готовності до практичної взаємодії з природою на основі екологічної свідомості. Водночас результати аналізу змісту сучасного освітнього процесу в початковій школі, проведеного рядом науковців (О. Борзик, З. Запорожан, К. Захмарна та ін.), засвідчують, що екологічна освіта здебільшого орієнтована на розвиток когнітивної сфери учнів,

залишаючи поза належною увагою формування емоційно-морального ставлення до природи [6; 23; 24].

У науковій літературі терміни «екологічне виховання» та «екологічна культура» часто вживаються як взаємозамінні. Проте більшість дослідників погоджуються, що саме *екологічна культура* є кінцевою метою екологічного виховання і визначає рівень сформованості екологічної свідомості особистості [21; 66; 67; 68].

З метою кращого усвідомлення молодшими школярами сутності понять «екологія» та «екологічна культура» необхідно розглядати ці явища не лише теоретично, а й через організацію досвіду взаємодії з природним середовищем.

Визначення екологічна культура представлено у працях низки українських учених та міжнародних організацій. Зокрема *екологічна культура* визначається як:

- інтегральна характеристика особистості, яка охоплює систему знань, переконань, цінностей, норм поведінки, що забезпечують екологічно доцільну діяльність та спосіб життя людини в гармонії з природним середовищем [62, с. 86];
- частина загальнолюдської культури, що формується у процесі соціалізації особистості та включає знання про довкілля, емоційно-ціннісне ставлення до природи та готовність діяти на її збереження [1, с. 67];
- цілісна система взаємодії людини з природним середовищем, що ґрунтується на етичних, правових і поведінкових нормах, орієнтованих на сталий розвиток [7, с. 35];
- складова частина освіти для сталого розвитку, яка передбачає формування в людини ціннісного ставлення до довкілля, знань про екологічні процеси та здатності приймати відповідальні рішення для збереження природи [82];

– ключовий компонент екологічної свідомості, який включає розуміння взаємозв'язків у природі, критичне мислення, етичну позицію та практичну діяльність для збереження довкілля [83].

Отже, на основі узагальнення представлених визначень у нашому дослідженні *екологічна культура* – це інтегральна характеристика особистості, що відображає сформовану систему екологічних знань, цінностей, переконань, морально-етичних і правових норм, а також готовність до відповідальної діяльності щодо взаємодії з природним середовищем. Вона є складовою загальнолюдської культури та освіти для сталого розвитку, спрямованої на збереження довкілля і гармонізацію відносин у системі «людина – природа».

Загалом розуміння екологічної культури представлено на схемі 1. 1.

Схема 1.1.

Одним із ефективних напрямів подолання негативного впливу на довкілля є екологічне виховання, зокрема учнівської молоді. Дослідники А. Кузьмінський та А. Омеляненко розглядають екологічне виховання як систематичну педагогічну діяльність, спрямовану на розвиток екологічної культури школярів. Такий процес передбачає формування екологічної свідомості, засвоєння екологічних знань і виховання моральної

відповідальності за збереження природи. Важливо підкреслити, що екологічне виховання не повинно бути епізодичним явищем у житті особистості, адже воно є невід'ємною складовою загальної культури. Протягом усього життя має здійснюватися процес становлення та вдосконалення культури взаємодії людини з природним середовищем [36].

На сучасному етапі *екологічне виховання* школярів потребує активного психологічного залучення особистості до світу природи та формування цілісної системи особистісного ставлення до неї. Його мета полягає у формуванні в учнів наукових знань, переконань і цінностей, які забезпечують відповідальну поведінку щодо навколишнього середовища у всіх сферах діяльності, тобто в екологічній культурі особистості [55, с. 87].

На думку Г. Пустовіта, екологічна культура включає не лише знання, а й позитивне ставлення до них і реальні дії, спрямовані на охорону довкілля [54]. О. Бурлака наголошує, що поняття «екологічна культура» найчастіше використовується для характеристики рівня ставлення людини до природи, що передбачає наявність екологічної свідомості як регулятора діяльності та поведінки. Людина, яка володіє екологічною культурою, усвідомлює закономірності розвитку природи й суспільства, розглядає природу як основу свого буття, дбайливо ставиться до неї як до рідного дому, дотримується принципів раціонального природокористування та активно долучається до збереження природного середовища. Одним із ключових індикаторів сформованої екологічної культури є реальна участь у природоохоронній діяльності [7, с.35].

Для досягнення цього рівня необхідно реалізувати такі завдання: засвоєння наукових знань про природу, розвиток практичних умінь і навичок раціонального природокористування, формування потреби у спілкуванні з природою, виховання вміння оцінювати стан навколишнього середовища, приймати рішення щодо її збереження та передбачати наслідки власних дій. С. Кравченко наголошував на необхідності засвоєння ключових понять, фактів і принципів взаємодії людини з природою,

формуванні у школярів відповідальної поведінки, що виключає завдання шкоди довкіллю, та розвитку активної життєвої позиції щодо охорони природи [33, с.18].

Формування екологічної культури має розпочинатися якомога раніше, а найсприятливішим періодом для цього є шкільні роки. Ефективність цього процесу залежить від комплексу педагогічних умов, серед яких виокремлюють урахування вікових і психологічних особливостей учнів, інтеграцію навчальних предметів, краєзнавчий підхід, зв'язок з реальним життям і працею, усвідомлення взаємозв'язків між компонентами природи. Рівень сформованості екологічної культури школярів виявляється у їхній поведінці на природі, громадянській відповідальності за використання природних ресурсів і прагненні до збереження навколишнього середовища.

Отже, *екологічна культура* – це рівень сприйняття природи, навколишнього світу та ставлення до нього, що формується шляхом розвитку екологічної свідомості й чутливості до природи у процесі щоденної взаємодії з нею в освітньому середовищі [50].

Зміст екологічної культури є багатограним і охоплює: культуру пізнавальної діяльності, засвоєння історичного досвіду взаємодії з природою, культуру природоохоронної праці, що формується у процесі трудової діяльності, культуру духовного й естетичного спілкування з природою. Важливо починати розвиток екологічної культури ще з раннього дитинства.

І. Ващенко зазначав, що вже немовлятам слід показувати природу, вивозити на свіже повітря, адже спостереження за небом, деревами, квітами, тваринами залишає емоційний слід у душі дитини, що є основою для формування любові до природи.

Проблему екологічного виховання розглядали численні видатні педагоги й мислителі. Я.-А. Коменський вважав, що природні якості людини є рушієм розвитку, а виховання – це діяльне освоєння світу. Ж.-Ж. Руссо акцентував увагу на принципах природовідповідності, які реалізуються

через поєднання впливів природи, суспільства і вихователя. І. Песталоцці вважав, що мета виховання полягає в гармонійному розвитку всіх здібностей людини. Г. Спенсер підкреслював значення природознавства як найкориснішої науки для кожної людини. К. Ушинський обґрунтував ідею народності у вихованні, що проявляється у ставленні людини до рідної природи [19; 63].

В. Сухомлинський наголошував на значному потенціалі природи як засобу розумового, морального та естетичного розвитку особистості [69].

О. Бондар, В. Барановська, О. Єресько наголошували, що в сучасних умовах принцип природовідповідності активно використовується у процесі екологічного виховання дітей. Він передбачає урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, використання природного середовища як засобу розвитку, а також формування екологічної культури [5, с. 36].

У навчальному посібнику з педагогіки М. Фіцула зазначав, що для формування екологічної культури варто використовувати екологічно-психологічну термінологію, методи «мозкового штурму», рольові й групові ігри, які сприяють розвитку особистісної залученості, емоційної сфери та формуванню екологічних мотивів, що забезпечують цілісність світоглядних установок учнів [69].

Як уже зазначалося, *екологічна культура* – це важлива мета екологічного виховання молодших школярів, що свідчить про рівень сформованості їхнього екологічного мислення. У дітей цього віку поступово виникає зацікавленість у збереженні природи, якщо вони бачать екологічні проблеми у знайомому для себе середовищі – у власному місті, шкільному дворі чи біля свого будинку [25].

Через пізнання рідного краю учні молодших класів легше усвідомлюють цілі та завдання природоохоронної діяльності. Екологічна культура проявляється в тому, як дитина сприймає себе частиною навколишнього природного світу, відчуває відповідальність за нього та дбає про його збереження [57].

Порівнюючи думки різних дослідників, можна зробити висновок, що *екологічна культура* – це особлива форма культури, яка включає в себе систему знань, умінь, навичок і гуманне ставлення до природи. А поняття *екологічна культура особистості* відображає індивідуальне ставлення людини до довкілля.

Розвитку екології як окремої науки сприяли дві важливі причини: науково-технічний прогрес і швидке зростання населення Землі. Водночас розвиток промисловості призвів до надмірного використання природних ресурсів, що негативно позначилося на довкіллі. Людство почало споживати природу, не замислюючись про наслідки: знищення лісів, забруднення річок і повітря, зменшення популяцій тварин. Через це виникла нагальна потреба вивчати навколишнє середовище та розвивати екологічну свідомість змалку [31].

Сьогодні в закладах освіти все більше уваги приділяється саме *екологічному навчанню молодших школярів*. Уроки, бесіди, ігри, проекти на екологічну тематику допомагають дітям усвідомити важливість дбайливого ставлення до природи. Дітям розповідають не лише про те, що не можна смітити, нищити комах чи палити багаття в лісі, але й пояснюють, що людина – це частина природи, а не її господар.

Поняття «*екологічна культура*» дедалі частіше з'являється у навчальній літературі, ЗМІ та Інтернеті. Екологія як наука пов'язана з багатьма іншими галузями знань і відіграє важливу роль у формуванні сучасного світогляду дитини. Саме тому педагоги активно шукають нові форми та методи розвитку екологічної культури в молодших школярів [35].

З багатьох визначень поняття *екологічна культура* можна виділити основні критерії, які її характеризують:

- усвідомлений вибір дитини, що відображає рівень її відповідальності за довкілля;
- характеристика особистості як розумної істоти, здатної до свідомої взаємодії з природою;

– процес набуття і поглиблення знань та навичок екологічної поведінки [72].

Дитина в процесі пізнання і взаємодії з природою відображає рівень сформованої екологічної культури, яка виявляється не лише у знаннях про навколишній світ, а й у внутрішньому ставленні до природи.

Низка вчених вважають, що однією з найважливіших завдань є формування у молодших школярів усвідомлення нерозривного зв'язку людини з природою, взаємного впливу цих систем та відповідальності за стан довкілля і екологічну ситуацію на планеті.

Отже, поняття *екологічна культура* є ключовим у дослідженнях цієї теми. Хоча наукове тлумачення цього поняття досі має дискусійний характер і є предметом конструктивного діалогу між різними науковцями, спільна мета полягає у формуванні загальноприйнятого визначення, а також розробці ефективних форм і методів розвитку екологічної культури у дітей молодшого шкільного віку.

Екологічні знання – це достовірна інформація про об'єкти природного світу, їх умови життя, середовище існування, а також вплив людини на навколишнє середовище. Діти повинні мати уявлення про природні багатства своєї країни, області чи регіону, розуміти основи природи і володіти загальними знаннями про охорону довкілля.

З огляду на вікові особливості учнів молодшого шкільного віку, позитивний вплив на їхнє екологічне виховання мають словесні методи: розповідь учителя, бесіда, читання художньої літератури, що супроводжується показом реальних об'єктів або їх зображень [78].

Одним із захопливих способів пізнання навколишнього світу для дітей цього віку є метод спостереження, який виступає як важливий засіб чуттєвого пізнання природи.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що залучення всіх органів чуття дитини допомагає їй повніше пізнати навколишній світ, побачити всю

красу природи та усвідомити важливу істину – людина є частиною природи, а не її господарем [66].

Проведення дослідів відіграє важливу роль у знайомстві молодших школярів з навколишнім світом, зокрема під час вивчення властивостей різних речовин і спостереження за природними об'єктами. Участь у такій діяльності допомагає дітям робити висновки, передбачати результати, систематизувати знання про властивості й якості природних об'єктів, а також розуміти причинно-наслідкові зв'язки.

Розуміння цих зв'язків сприяє набуттю практичних умінь, таких як догляд за домашніми тваринами та рослинами, усвідомлення впливу людських дій на живі організми, а також оцінка власної поведінки і діяльності.

Завдяки дослідам із об'єктами неживої природи діти краще розуміють різні явища та властивості неживого світу. Наприклад, процеси замерзання води, танення снігу та льоду тощо.

Оскільки не всі природні явища і об'єкти можна безпосередньо спостерігати з дітьми, ефективним методом формування екологічної культури є моделювання. Цей метод допомагає відтворити важливі процеси у доступній та зрозумілій формі [38].

З цього можна зробити висновок, що створення моделей допомагає показати певні екологічні зв'язки в природі, пояснити залежність деяких природних об'єктів від зовнішніх умов та розширити кругозір дітей через практичний досвід і експерименти.

Завдяки використанню різноманітних ігор як ефективного засобу розвитку екологічної культури, молодші школярі здобувають емоційно-чуттєвий досвід, отримують нові знання в творчій діяльності, вчаться співпереживати та виражати своє ставлення до навколишнього світу [48].

Варто зазначити, що гра в освітньому процесі – це спеціально організована педагогом діяльність, спрямована на досягнення певних

навчальних цілей, зокрема формування основ екологічної культури у дітей [48].

Отже, гра як метод формування екологічної культури – це така діяльність, яку педагог цілеспрямовано вводить у процес пізнання природи і взаємодії з нею [81].

Усі перелічені методи неможливі без застосування словесних методів, які вирішують такі завдання:

- конкретизація;
- доповнення;
- уточнення знань [42, с.22].

Використання словесних методів дозволяє сформувати знання, що виходять за межі безпосереднього досвіду дітей. За їх допомогою отримані знання систематизуються, уточнюються та доповнюється загальне уявлення про навколишній світ.

При формуванні екологічної культури молодших школярів важливо враховувати також значення наочного матеріалу.

З огляду на те, що в дітей цього віку ще не повністю сформовані уявлення про природні об'єкти і явища, наочні засоби набувають особливої ваги. Їх перевага полягає в тому, що вони виступають основним джерелом знань.

Найпоширенішими наочними засобами є: ілюстрації, дидактичні матеріали, діафільми, навчальні фільми тощо.

Важливою умовою формування екологічної культури є створення розвивального екологічного середовища, яке сприяє пізнавальній активності і вихованню дбайливого ставлення до природи.

Однією з важливих форм роботи для підвищення екологічної культури підростаючого покоління є залучення батьків до освітнього процесу, що є невід'ємною частиною діяльності навчального закладу. Лише спільними зусиллями педагогів і батьків можливо виховати екологічно

свідому особистість, яка відповідає вимогам сучасного суспільства і держави.

Робота з батьками може проходити у різних формах і методах, зокрема:

- батьківські збори;
- спільні екскурсії;
- участь у конкурсах та вікторинах;
- спільне облаштування навчального простору;
- організація виставок;
- участь в екологічних акціях тощо [47, с.44].

Проаналізувавши наукову літературу з цієї теми, можна зробити висновок, що проблема формування екологічної культури у молодших школярів детально досліджена сучасною педагогікою.

Формування екологічної культури – це систематичний і цілеспрямований педагогічний процес, спрямований на розвиток знань, умінь, навичок та моральних якостей, який забезпечує у дітей відповідальне і дбайливе ставлення до природи як цінності.

Для розвитку екологічної культури у молодших школярів важливими педагогічними умовами є:

- створення екологічного середовища у навчальному закладі;
- використання екологічних проєктів.

Створення екологічного середовища – це оснащення освітнього простору природними об'єктами, що має навчальне, ознайомче та виховне значення.

Використання у навчальному просторі різних засобів та форм озеленення та екологізації середовища сприяє розвитку основ екологічної культури у підростаючого покоління.

Велику роль у вихованні молодших школярів відіграють екологічні проєкти, які передбачають розв'язання конкретних завдань під час досліджень. Проєкти можуть бути як короткотривалими, так і

довготривалими, і відповідати змісту навчальних програм молодшої школи [51, с.26].

Метод проєктів включає використання різних видів діяльності:

- спостереження (під час спостережень діти вчать уважно дивитися, помічати деталі та робити висновки);
- експеримент (поєднує застосування знань, умінь і навичок на практиці та розвиває цікавість);
- розповідь, бесіда, обговорення (словесні методи). Під час бесід у дітей розвивається мислення;
- ігрова діяльність (для формування екологічної культури важливі дидактичні, рухливі та настільні ігри).

Форми й методи розвитку екологічної культури підбираються з урахуванням вікових особливостей дітей і їхніх реальних потреб. У молодших школярів з часом зменшується потреба в постійному керівництві з боку вчителя – педагог стає партнером і безпосереднім учасником навчального процесу.

Чим старші діти, тим складнішими стають методи й форми роботи для досягнення навчальних результатів. У реалізації екологічних проєктів можуть брати участь і батьки дітей.

Екологічна освіта – це безперервний, цілеспрямований процес виховання всіх учасників навчального процесу, спрямований на формування екологічної культури дітей, педагогів і батьків [45, с.36].

Таким чином, екологічна культура є результатом цілеспрямованого, системного й педагогічно організованого процесу екологічного виховання. Вона передбачає формування в учнів наукового світогляду, ціннісного ставлення до природи, екологічної свідомості та чутливості, що виявляються у відповідальній поведінці в усіх сферах життєдіяльності.

1.2. Психолого-педагогічні основи екологічного виховання в молодшому шкільному віці

Формування в учнів початкової школи відповідального ставлення до природи, а також умінь гармонійної й доцільної взаємодії з довкіллям є складним, багатограним і тривалим процесом, який вимагає системного педагогічного супроводу, інтеграції знань і розвитку особистісних якостей.

Перші взаємодії дитини з природним середовищем відбуваються вже в ранньому віці, і саме в цей період закладаються основи її екологічної культури. Формування екологічної свідомості має базуватися передусім на емоційно-ціннісному ставленні до природи, що розглядається як важлива складова духовного світу особистості.

Системна робота з розвитку екологічних уявлень у молодших школярів передбачає використання комплексу педагогічних впливів, спрямованих на свідомість, вольову сферу, емоції та поведінку учнів. Такі впливи мають на меті стимулювання позитивних змін у структурі особистості дитини, формування стійких переконань, екологічно орієнтованих почуттів, навичок і моделей поведінки.

Характерною особливістю молодшого шкільного віку є інтенсивний розвиток уяви, що найбільш яскраво проявляється в ігровій діяльності [30]. Основними видами ігор у цьому віці є сюжетно-рольові та ігри з правилами. У процесі гри діти моделюють різноманітні соціальні ролі та навчаються дотримуватися встановлених правил, що в подальшому слугує важливою основою для формування навчальної діяльності молодшого школяра [16].

На цьому етапі спостерігається підвищення рівня розвитку мисленнєвих операцій таких як *аналіз, синтез, узагальнення, класифікація*, що сприяє більш усвідомленому сприйняттю інформації про навколишній світ.

Паралельно з цими процесами інтенсивно розвивається словесна пам'ять: діти здатні ефективно запам'ятовувати як вербальний, так і наочний матеріал, що є важливою умовою успішного навчання в школі [10].

Період дошкільного дитинства, зокрема старший дошкільний вік, вирізняється активним розвитком пізнавальних і психічних процесів – *уваги, пам'яті, мислення, уяви та мовлення* [28].

Також у цей період діти опановують початкові елементи навчальної діяльності, прагнуть набути нової соціальної ролі – ролі школяра, що свідчить про їх особистісне та психічне становлення [13, с.15].

У цьому віці дитина виявляє особливу чутливість до естетичних ідеалів, емоційно забарвленого сприйняття навколишнього світу та високих моральних цінностей. Вона прагне до справедливих вчинків, глибоко співпереживає іншим, гостро реагує на аморальну або несправедливу поведінку.

У процесі пізнання навколишнього середовища дитина поступово набуває екологічного досвіду взаємодії з об'єктами природи. Цей досвід формується через особистісне ставлення до природи, яке може бути класифіковане за певними характеристиками у відповідні типологічні групи [64].

Засади екологічних знань, умінь і навичок взаємодії з природним середовищем учень молодшого шкільного віку починає формувати ще в сім'ї, а також у процесі навчання в початковій школі та під впливом засобів масової інформації [65, с.56].

Особлива роль у становленні екологічної свідомості належить родині, адже ставлення дитини до природи значною мірою залежить від екологічних установок та поведінки батьків та інших членів сім'ї [18].

Водночас роль закладу початкової освіти у формуванні екологічної культури молодших школярів зумовлена професійною компетентністю педагогів, організацією освітнього середовища, наявністю ефективних методичних матеріалів та відповідного навчального забезпечення [4].

Стимулювання інтересу до природи через різні види діяльності сприяє підвищенню рівня екологічної свідомості учнів молодшого шкільного віку. Різноманітні форми навчально-пізнавальної роботи, пов'язані з природними

об'єктами, викликають емоційний відгук, сприяють розвитку співпереживання, зацікавленості й особистісного ставлення до довкілля. Важливим є те, щоб учень вчився оцінювати власні вчинки та поведінку інших, міг наводити аргументи на підтримку своїх суджень, розрізняти екологічно доцільні й недоцільні дії.

Екологічна освіта молодших школярів передбачає цілісний процес навчання, виховання та розвитку екологічно грамотної особистості, що здатна застосовувати набуті знання і поведінкові норми у взаємодії з природним середовищем [39].

На думку Л. Руденко, позитивним результатом цього процесу є формування в дітей екологічної культури, яка виявляється в дбайливому ставленні до навколишнього світу. Це може проявлятися у різний спосіб: через емоційну чутливість до природних об'єктів, інтерес до них, прагнення піклуватися про живі істоти, здатність до позитивної взаємодії з природою з урахуванням її потреб і особливостей [58, с.11].

Формування екологічно свідомої особистості можливе за умови реалізації вікововідповідних завдань: розвивальних, навчальних і виховних.

Розвивальна мета полягає у:

- розвитку пізнавального інтересу;
- формуванні вмінь здійснювати елементарні пошуково-дослідницькі дії;
- розвитку вміння висловлювати припущення, аналізувати явища природи;
- накопиченні емоційних вражень від безпосереднього контакту з природою.

У підсумку створюються умови для збагачення екологічних знань та уявлень про навколишній світ – від яскравих вражень до усвідомлених знань про різноманіття живих організмів, їх середовище існування, умови для благополучного життя, а також про вплив людини на природу.

Наступним важливим завданням є формування вмінь взаємодіяти з об'єктами природи з дотриманням простих екологічних норм і правил [70].

Формування дбайливого, гуманного ставлення до навколишнього світу є наскрізною складовою процесу розвитку екологічної культури молодших школярів. Це завдання реалізується у поєднанні з іншими освітніми цілями: від заохочення емоційної чутливості до природи та схвалення доброзичливих вчинків – до стимулювання самостійної посильної допомоги природі [74].

Важливою умовою ефективного розвитку екологічно доцільної поведінки учнів початкової школи є раціонально організоване предметно-розвивальне середовище, яке сприяє безпосередньому контакту з об'єктами природи, збагачує сенсорний і пізнавальний досвід дитини.

До основних особливостей екологічної освіти молодших школярів можна віднести:

- формування дбайливого ставлення до природи;
- прояв любові та турботи про рослинний і тваринний світ;
- прагнення брати участь у природоохоронній діяльності;
- засвоєння базових екологічних знань, умінь і навичок;
- розвиток основ екологічної культури як особистісної якості [74, с.70].

Молодший шкільний вік є надзвичайно сприятливим періодом для становлення особистості, розвитку самосвідомості та індивідуальності дитини, формування гармонійних стосунків з навколишнім світом та самим собою [58].

Саме у цей віковий період діти демонструють значний потенціал щодо фізичного, інтелектуального та емоційного розвитку. Їхні взаємозв'язки як з соціальним, так і з природним середовищем набувають усвідомленого і змістовного характеру. Учні вже мають достатній словниковий запас для вільного спілкування, активно розвиваються інтелектуальні, моральні, вольові та практичні якості особистості.

У молодшому шкільному віці продовжується формування навичок трудової діяльності – як у сфері самообслуговування, так і під час праці на природі. Значущими видами діяльності для цього віку залишаються навчальні ігри, зокрема сюжетно-рольові, що сприяють опануванню різних соціальних ролей, та ігри з правилами, які включають елементи навчальної діяльності та формують уміння діяти за інструкцією, дотримуватися норм і взаємодіяти з іншими [59, с.146].

Науково доведено, що саме молодший шкільний вік є одним із найбільш сприятливих періодів (сензитивним) для формування екологічної культури. Саме у цей період закладаються основи екологічно свідомої особистості, яка володіє необхідним обсягом знань, умінь і навичок взаємодії з природним середовищем та здатна діяти відповідально й у гармонії з вимогами сучасного суспільства.

Психолого-педагогічні основи екологічного виховання в молодшому шкільному віці є фундаментом формування екологічної свідомості та культури учнів початкової школи. Цей період розвитку дитини є надзвичайно важливим, оскільки саме в ньому закладаються основи ставлення до природи, розуміння її цінності та необхідності збереження.

Молодший шкільний вік характеризується високою сприйнятливістю до зовнішніх впливів, зокрема педагогічних, що робить цей період оптимальним для впровадження екологічного виховання. Діти цього віку активно пізнають навколишній світ, формують уявлення про природу та її елементи, що дозволяє ефективно впливати на їх екологічну свідомість. Завдання педагогів полягає в тому, щоб організувати навчально-виховний процес таким чином, щоб він сприяв розвитку у дітей не лише знань про природу, але й емоційно-ціннісного ставлення до неї.

Одним із ключових аспектів є формування екологічної свідомості, що включає когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти. Когнітивний компонент передбачає засвоєння знань про природу, екологічні процеси та проблеми. Емоційний компонент полягає у розвитку почуття любові,

захоплення та співчуття до природи. Поведінковий компонент виявляється у практичних діях, спрямованих на охорону навколишнього середовища. Ці компоненти взаємопов'язані і взаємодоповнюють один одного, що сприяє формуванню цілісної екологічної свідомості.

Важливим є також розвиток критичного мислення учнів, що дозволяє їм аналізувати екологічні проблеми, оцінювати наслідки людської діяльності для природи та знаходити шляхи їх вирішення. Формування відповідальності за власні вчинки у ставленні до навколишнього середовища є необхідною умовою для виховання екологічно свідомої особистості.

Психологічні умови ефективного екологічного виховання включають створення сприятливого емоційного клімату, використання інтерактивних методів навчання, організацію діяльності, що передбачає практичну участь учнів у природоохоронних заходах. Важливим є також залучення батьків та громади до процесу екологічного виховання, що сприяє формуванню у дітей стійких екологічних переконань та поведінки [60, с.216].

Таким чином, психолого-педагогічні основи екологічного виховання в молодшому шкільному віці є комплексом теоретичних і практичних підходів, спрямованих на формування у дітей екологічної свідомості та культури. Вони передбачають інтеграцію знань, емоцій та практичних дій, що забезпечує ефективне вплив на розвиток екологічно свідомої особистості.

У молодшому шкільному віці формуються основи екологічної свідомості, що є важливою складовою загального розвитку дитини. Цей період характеризується високою чутливістю до впливів навколишнього середовища, що робить його оптимальним для впровадження екологічного виховання. Психолого-педагогічні основи екологічного виховання в молодшому шкільному віці ґрунтуються на врахуванні вікових особливостей дітей, їхньої здатності до сприйняття, осмислення та емоційного переживання природних явищ.

Діти молодшого шкільного віку активно сприймають навколишній світ через емоції, спостереження та безпосередню взаємодію з природою. Це дозволяє формувати у них первинні уявлення про взаємозв'язки в природі, важливість збереження довкілля та відповідальність за свої вчинки щодо природи. Завдяки цьому, екологічне виховання в початковій школі сприяє розвитку у дітей почуття належності до природи, усвідомлення її цінності та необхідності її охорони.

Психологічні дослідження підтверджують, що саме в молодшому шкільному віці закладаються основи екологічної свідомості, які в подальшому впливають на формування екологічної культури особистості. Це включає розвиток у дітей здатності до критичного мислення, оцінки наслідків своїх дій для навколишнього середовища та формування відповідального ставлення до природи. Зокрема, дослідження Р. Падалки наголошують на важливості формування у школярів домінуючих екологічних цінностей та активної участі у вирішенні екологічних проблем [50].

Успішне екологічне виховання в молодшому шкільному віці можливе за умови інтеграції екологічних знань у різні навчальні предмети, використання активних методів навчання, таких як проєктна діяльність, екскурсії, ігри, а також залучення дітей до практичної діяльності з охорони природи. Важливим аспектом є також виховання у дітей емоційно-ціннісного ставлення до природи, що сприяє формуванню у них екологічної культури.

Отже, психолого-педагогічні основи екологічного виховання в молодшому шкільному віці базуються на врахуванні вікових особливостей дітей, їх здатності до емоційного сприйняття та осмислення природних явищ, а також на використанні інтегрованих та активних методів навчання, що сприяють формуванню у школярів екологічної свідомості та культури.

1.3. Освітні проєкти як інноваційна форма навчальної діяльності у початковій школі

Вагомим засобом для розвитку екологічних умінь та формування екологічної свідомості учнів початкової школи є організація *навчальних проєктів*. Проєктна діяльність розглядається як цілеспрямована, конструктивна та результативна активність учнів, орієнтована на розв'язання актуальних і життєво важливих проблем, що мають практичну значущість. У ході реалізації проєктів учні набувають досвіду планування, прогнозування, ухвалення рішень, пошуку необхідної інформації, співпраці з однолітками, що формує в них відповідальне ставлення до довкілля [9, с.36].

Проєктна діяльність, особливо та, що пов'язана із реальними життєвими ситуаціями, сприяє не лише формуванню *екологічної компетентності*, а й створює умови для активізації пізнавального інтересу, емоційного залучення, розвитку особистісно значущої мотивації. Вона є ефективним засобом самостійної творчої діяльності, яка враховує індивідуальні освітні потреби учнів і забезпечує можливості для диференціації навчання [9, с. 37].

Завдяки інтегративному характеру проєктна робота об'єднує знання з різних навчальних галузей, формує в учнів навички дослідницької діяльності, критичного мислення, комунікації, планування та презентації результатів. У процесі виконання екологічно орієнтованих навчальних проєктів школярі розвивають вміння аналізувати екологічні проблеми, формулювати гіпотези, добирати засоби для їх розв'язання та оцінювати власну діяльність. Таким чином, проєктна діяльність виступає як потужний педагогічний інструмент, що забезпечує комплексний розвиток особистості молодшого школяра в контексті сучасної екологічної освіти.

Процес формування екологічної культури учнів початкової школи виступає як кінцевою метою екологічної освіти, так і комплексним показником рівня розвитку їхньої екологічної свідомості, що включає

знання, уміння, цінності та внутрішню мотивацію до відповідальної взаємодії з природним середовищем. Цілеспрямована діяльність у цьому напрямі сприяє розвитку у дітей усвідомлення власної належності до природного світу, формуванню самоідентифікації як невід'ємної частини природи та здатності аналізувати власні вчинки, потреби, інтереси та прагнення. Учні вчаться розуміти багатовимірну цінність природи як джерела матеріальних і духовних ресурсів суспільства, усвідомлюють необхідність дбайливого ставлення до навколишнього середовища та формують стійку потребу у постійному діалозі з природою [26, с.45].

Особливу роль у розвитку екологічної культури відіграє особистість учителя, який не лише передає знання, а й через педагогічні методики стимулює ціннісне ставлення до природи та формує естетичну, емоційну та когнітивну взаємодію зі школярами. Творча співпраця у системі «учень – педагог» дозволяє об'єднати вікові можливості дітей із педагогічною майстерністю, забезпечує індивідуальний та диференційований підхід до кожного учня і створює умови для формування цілісної, екологічно свідомої особистості, здатної усвідомлено приймати рішення та діяти на благо навколишнього середовища.

У межах такої взаємодії відбувається також активний розвиток педагогічної рефлексії вчителя, що включає здатність усвідомлювати мотиви власної професійної діяльності – чи вони спрямовані на благо учня, на розвиток власних професійних компетенцій, на дотримання формальних вимог чи інші цілі. Вчитель набуває уміння диференціювати власні труднощі від проблем учнів, емпатійно сприймати ситуації з позиції дітей, критично і адекватно оцінювати результати спільної освітньої діяльності, що, у свою чергу, дозволяє коригувати навчальний процес та ефективніше формувати екологічну культуру учнів [26, с.53].

Системне включення таких підходів у навчальний процес сприяє не лише засвоєнню знань про довкілля, екосистеми та принципи сталого розвитку, а й розвитку практичних навичок екологічної безпеки:

правильного поводження з ресурсами, мінімізації відходів, догляду за рослинами та благоустрою території. Учні набувають навичок дослідницької діяльності, критичного мислення, аналізу причинно-наслідкових зв'язків у природі, розвивають креативність і вміння приймати зважені рішення щодо збереження довкілля.

Важливо, що формування екологічної культури у молодших школярів відбувається комплексно, через поєднання пізнавальної, практичної та емоційно-ціннісної діяльності. Учні навчаються усвідомлено взаємодіяти з навколишнім середовищем, брати на себе відповідальність за результати своєї діяльності, планувати дії та оцінювати їхні наслідки. Усе це формує внутрішню мотивацію до екологічно доцільної поведінки, яка стає природною складовою життя дитини і сприяє розвитку свідомого, відповідального та соціально активного ставлення до природи.

Таким чином, процес формування екологічної культури у початковій школі є багатоплановим і інтегративним: він поєднує педагогічні методики, практичну діяльність, рефлексію учнів і вчителя, а також розвиток цінностей та ставлень, що забезпечує цілісну екологічно свідому особистість, здатну діяти на користь довкілля та власного гармонійного розвитку [56].

Навчання через освітні проєкти створює сприятливі умови для творчої самореалізації учнів у пізнавальній та перетворювальній діяльності, підвищує мотивацію до навчання, сприяє розвитку інтелектуальних здібностей, формуванню самостійності, відповідальності, уміння планувати, ухвалювати рішення та оцінювати результати власної роботи.

Аналіз сучасних педагогічних досліджень уможовлює висновок, що структура учнівського проєкту включає такі ключові етапи:

- визначення потреб (учень самостійно або разом із учителем окреслює актуальну проблему, що потребує розв'язання);

- коротке формулювання завдання (визначається мета проєкту та стисло записується завдання, пов'язане з розробкою чи виготовленням виробу);
- дослідження та аналіз (з'ясовуються потреби людини або групи осіб, для яких призначений виріб, аналізуються наявні аналоги на ринку, вивчаються промислові технології та можливі способи виготовлення у шкільних умовах, оцінюється доступність матеріалів та обладнання);
- формулювання вимог (складається перелік критеріїв, яким повинен відповідати виріб, щоб відповідати визначеним стандартам якості);
- пошук нових ідей (учні пропонують різні варіанти розв'язання проблеми, виконують ескізи та рисунки, супроводжуючи їх поясненнями);
- вибір та деталізація оптимальної ідеї (усі варіанти оцінюються відповідно до визначених критеріїв, обирається найкращий, який розробляється детально (проводиться конструювання та моделювання);
- виготовлення виробу (планується процес роботи, учні набувають необхідних практичних умінь та безпосередньо виготовляють виріб);
- перевірка та оцінювання (здійснюється тестування виробу, його оцінювання за критеріями, а також самооцінка процесу проєктування) [76, с.39].

Виконуючи творчі проєкти, молодші школярі опановують основи проєктування, комунікації та рефлексії, вчать ся здобувати нові знання й уміння, а також інтегрувати їх у різні види діяльності. Організовуючи навчальне проєктування, учитель реалізує індивідуальний та диференційований підхід до кожного учня, використовуючи проєктні завдання різного рівня складності.

Проєктне навчання є ефективним засобом організації освітнього процесу, що поєднує пізнавальну, творчу та практичну діяльність учнів. Завдяки чіткій структурі від визначення потреб до оцінювання результатів цей підхід забезпечує розвиток ключових компетентностей молодших

школярів: уміння планувати роботу, аналізувати інформацію, ухвалювати рішення, працювати в команді та нести відповідальність за результат.

Виконання проєктів сприяє формуванню в учнів гнучкого мислення, креативності та здатності інтегрувати нові знання у власний досвід. Індивідуалізація та диференціація завдань дає змогу врахувати інтереси, здібності та рівень підготовки кожної дитини.

Структура проєктної діяльності є особливо продуктивною для екологічного виховання, адже:

- етап *визначення потреб* може бути спрямований на виявлення актуальних екологічних проблем шкільної громади чи місцевості;
- *дослідження та аналіз* дає змогу учням вивчати стан довкілля, порівнювати екологічні рішення, знайомитися з прикладами сталого виробництва;
- *формулювання вимог* дозволяє закладати екологічні критерії як обов'язкові (економне використання ресурсів, безпечні матеріали, мінімізація відходів);
- *пошук ідей та вибір оптимальної* сприяє розвитку екологічного мислення і вмінню обирати найбільш екологічно доцільний варіант;
- *виготовлення виробу* або реалізація проєкту може передбачати створення предметів із вторинної сировини, облаштування зелених зон чи впровадження ресурсозберігаючих рішень;
- *перевірка та оцінювання* допомагає учням критично оцінити екологічну ефективність своєї роботи [76, с.112].

Таким чином, проєктне навчання не лише сприяє розвитку навчальних і соціальних компетентностей, а й є дієвим інструментом формування екологічної культури молодших школярів через поєднання дослідницьких, творчих і практичних завдань, що мають безпосередній вплив на збереження довкілля.

На основі аналізу науково-методичних праць (Л. Калуська, М. Отрищенко, Л. Швайка та ін.) можна розділити учнівські проєкти на види за певними критеріями.

За змістом:

- *монопредметні* (виконуються на матеріалі одного конкретного предмета);
- *міжпредметні* (інтегрують тематику суміжних навчальних дисциплін);
- *надпредметні* (ґрунтуються на вивченні матеріалу, який не входить до шкільної програми).

За включенням у навчальний план:

- *поточні* (частина змісту навчання виноситься на самоосвіту та проєктну діяльність);
- *підсумкові* (виконання проєкту є підставою для оцінювання засвоєння учнями певного навчального матеріалу).

За тривалістю виконання:

- *мініпроєкти* (кілька тижнів);
- *середньої тривалості* (кілька місяців);
- *довгострокові* (протягом року).

За кількістю учасників: колективні, індивідуальні, групові.

Результатом проєктів можуть стати об'єкти, системи, технології чи розробки, спрямовані на вдосконалення та благоустрій навколишнього середовища. Під час реалізації ідей учні набувають умінь роботи з матеріалами, інструментами та інформацією [26].

Найважливішими підсумками виконання проєктів є не лише готовий продукт (виріб, послуга, захід) чи оформлений опис (щоденник проєктування, проєктна папка), але й здобуті знання, сформовані вміння та особистісні якості молодших школярів.

Організація навчання за методом проєктів перетворює учня на активного учасника трудової та творчої діяльності, а вчителя на партнера.

Така робота в колективі дає можливість об'єднувати дітей за інтересами, забезпечувати різноманітність ролей, виховувати відповідальність, взаємодопомогу, старанність і сумлінність. Це сприяє самовизначенню та самореалізації особистості [41, с.144].

Включення методу проєктів у навчальний процес розширює творчий потенціал педагога, урізноманітнює організаційні форми занять, дозволяє застосовувати не лише традиційні, а й евристичні методи та прийоми активізації мислення.

Розуміння проєкту як поєднання теорії та практики, що передбачає не лише інтелектуальне завдання, а й його практичну реалізацію, спрямовану на формування активної життєвої позиції учня, підкреслює специфіку цього методу. Педагогічний процес накладається на процес взаємодії учня з навколишнім світом і спирається на його власний досвід.

Вчені визначають метод проєктів як об'єктивний педагогічний феномен, інтегрований у всі інші педагогічні процеси; зміст і механізм реалізації особистісно-орієнтованої освіти; науковий підхід і педагогічну систему, що поєднує випереджувальний, комплексний, інтегративний характер, перетворює логіку навчального предмета в логіку навчального процесу, виводить діяльність учнів на рівень гуманітарної культури та створює умови для життєтворчості особистості [26; 76].

З урахуванням психологічних особливостей молодших школярів, проєктна діяльність спрямована на обґрунтовану, усвідомлену та грамотну взаємодію учня з навколишнім середовищем.

Метод проєктів створює ідеальні умови для виховання *екологічної культури* в учнів початкової школи:

– *змістовний аспект* дозволяє реалізовувати монопредметні та міжпредметні екопроєкти (наприклад, з природознавства, математики та трудового навчання), що формують уявлення про взаємозв'язок людини та природи;

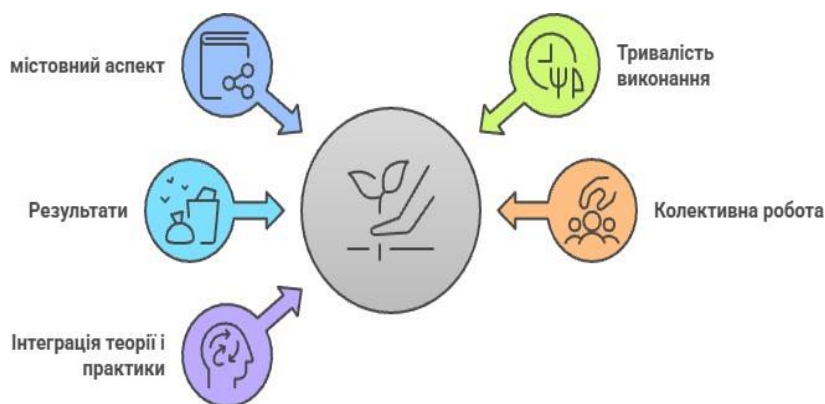
- *тривалість виконання* дає змогу обирати як короткі екологічні акції (прибирання території, виготовлення годівничок), так і довгострокові програми (догляд за прищільною клумбою, моніторинг стану водойми);
- *результати* можуть безпосередньо сприяти покращенню стану довкілля: створення екологічних виробів, впровадження ресурсозберігаючих технологій, благоустрій території;
- *процес колективної роботи* формує соціально значущі якості – відповідальність за природу, вміння працювати спільно над екологічними завданнями, готовність допомагати та дотримуватися термінів виконання;
- *інтеграція теорії і практики* допомагає учням не лише дізнаватися про екологічні проблеми, а й безпосередньо брати участь у їх вирішенні, що сприяє глибшому засвоєнню екологічних цінностей [76].

Таким чином, метод проєктів є ефективним інструментом формування екологічної культури, адже поєднує дослідницьку, практичну й виховну складові, формуючи в молодших школярів як знання, так і внутрішню мотивацію до екологічно відповідальної поведінки.

Загалом процес формування екологічної культури через проєкти представлено на схемі 1. 2.

Схема 1.2.

Формування екологічної культури через проєкти

На основі аналізу науково-методичних джерел ми створили таблицю 1.1, яка показує, як різні види учнівських проєктів співвідносяться з формуванням конкретних елементів екологічної культури.

Таблиця 1.1.

Співвіднесення видів учнівських проєктів з формуванням
конкретних елементів екологічної культури

Критерій класифікації	Вид проєкту	Приклад екологічного проєкту	Формування екологічної культури
За змістом	Монопредметний	Проект з природознавства: вивчення рослинності пришкольної ділянки	Формування знань про екосистеми та біорізноманіття
	Міжпредметний	Проект з математики та трудового навчання: розрахунок потреб води для шкільного саду та виготовлення системи поливу	Розвиток екологічного мислення та практичних навичок ресурсозбереження
	Надпредметний	Проект на основі досліджень позакласних джерел: оцінка забруднення річки у місцевості	Усвідомлення причин і наслідків впливу людини на довкілля
За включенням у	Поточний	Міні-проєкт на уроках природознавства: створення еко-щоденника	Розвиток регулярної екологічної активності, спостережливості

		спостережень за рослинами	
	Підсумковий	Підсумковий річний проєкт: облаштування шкільної клумби або екозони	Формування практичних навичок догляду за природою та відповідальності
За тривалістю виконання	Міні-проєкт	Одноденний або тижневий проєкт: виготовлення годівнички для птахів	Усвідомлення потреб місцевої фауни та навчання дбайливому ставленню до тварин
	Середньої тривалості	Проєкт протягом місяця: сортування сміття у класі та контроль повторного використання	Формування навичок поводження з відходами та екологічної відповідальності
	Довгостроковий	Річний проєкт: моніторинг стану шкільного саду, догляд за рослинами та деревами	Розвиток довгострокового екологічного мислення та системного підходу до довкілля
За кількістю учасників	Індивідуальний	Учень самостійно спостерігає за ростом рослин та веде записи	Формування самостійності та відповідального ставлення до природи
	Груповий	Група учнів доглядає шкільну клумбу, сортує сміття, організовує екоакції	Розвиток комунікації, співпраці та спільної відповідальності за довкілля

	Колективний	Усі учні класу облаштовують шкільну екозону	Виховання колективної екологічної свідомості та соціальної відповідальності
--	-------------	---	--

Отже, залучення молодших школярів до навчальних проєктів сприяє глибокому усвідомленню екологічних проблем і формує ціннісне ставлення до природи. У процесі визначення проблеми, пошуку рішень, добору матеріалів і виготовлення екологічно доцільних виробів діти не лише засвоюють знання про навколишнє середовище, а й розвивають екологічне мислення, вчаться аналізувати причини та наслідки людської діяльності, бачити взаємозв'язки у природі. Практична складова проєктів допомагає оволодіти навичками екологічно безпечної діяльності, повторного використання ресурсів і мінімізації відходів. Спільна робота над проєктами виховує відповідальність, уміння планувати й співпрацювати, що є важливими складовими екологічної культури. У результаті навчальні проєкти стають дієвим інструментом виховання екологічно свідомої особистості, здатної приймати зважені рішення на користь довкілля.

Висновки до розділу 1

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що екологічна культура в молодшому шкільному віці є комплексним інтегративним утворенням, яке об'єднує систему знань про природу, цінності, моральні й правові установки, переконання та практичні навички дбайливого ставлення до навколишнього середовища. Вона формується поступово, через систематичне поєднання теоретичного навчання та практичної діяльності, спостережень, дослідів, ігрових та творчих завдань, що сприяє розвитку екологічної свідомості, чутливості до природи та відповідальної поведінки. Екологічна культура включає не лише

когнітивний компонент, а й емоційно-ціннісний та практичний, що забезпечує гармонійну взаємодію дитини з природним середовищем.

У процесі її формування важливо враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів, організовувати діяльність у безпосередньому контакті з природою, інтегрувати навчальні предмети, а також застосовувати методи, що розвивають критичне мислення, емпатію та активну громадянську позицію. Екологічна культура є результатом цілісної системи освіти та виховання, спрямованої на формування усвідомленого ставлення до довкілля, здатності приймати відповідальні рішення та активно долучатися до збереження природи, що створює передумови для подальшого розвитку і самовдосконалення протягом життя. Вона виступає ключовим компонентом загальної культури, освіти для сталого розвитку та фундаментом екологічної свідомості особистості, формує у дітей початкових класів розуміння взаємозв'язків у природі та суспільстві і стимулює розвиток моральної відповідальності за навколишнє середовище. Таким чином, екологічна культура є не тільки результатом навчання, а й критерієм сформованості ціннісних орієнтацій, морального ставлення та активної поведінки, які забезпечують гармонійну взаємодію людини з природою.

Психолого-педагогічні основи екологічного виховання в молодшому шкільному віці визначаються як комплекс теоретичних і практичних підходів, спрямованих на формування у дітей екологічної свідомості та культури. Молодший шкільний вік є особливо сприятливим для реалізації цього процесу, оскільки діти цього віку характеризуються високою чутливістю до впливів навколишнього середовища, здатністю до активного сприйняття, емоційного переживання природних явищ та початкового осмислення причинно-наслідкових зв'язків у природі.

Формування екологічної свідомості у молодших школярів відбувається через інтеграцію когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів. Когнітивний аспект передбачає засвоєння знань про природні

процеси та екологічні проблеми; емоційний – розвиток любові, захоплення та співчуття до природи; поведінковий – набуття навичок дбайливої взаємодії з природним середовищем та дотримання екологічних норм. Взаємодія цих компонентів забезпечує формування цілісної екологічної свідомості та сприяє розвитку відповідальної, морально орієнтованої особистості.

Особлива увага в психолого-педагогічному процесі приділяється створенню сприятливого емоційного клімату, застосуванню інтерактивних і практико-орієнтованих методів навчання, організації діяльності, яка передбачає безпосередню участь дітей у природоохоронних заходах, а також залученню родини та громади до екологічного виховання. Успішна реалізація таких підходів сприяє формуванню стійких переконань, екологічно доцільної поведінки та активної громадянської позиції у школярів.

Розвиток екологічної культури молодших школярів включає формування пізнавального інтересу, здатності здійснювати елементарні пошуково-дослідницькі дії, аналізувати явища природи та висловлювати власні судження. Важливим є поєднання навчальної та ігрової діяльності, сюжетно-рольових ігор, які моделюють соціальні ролі та формують уміння діяти за правилами, а також практичної взаємодії з природою, що сприяє розвитку емпатії, відповідальності та емоційної чутливості до навколишнього середовища.

Таким чином, психолого-педагогічні основи екологічного виховання в молодшому шкільному віці забезпечують формування цілісної екологічно свідомої особистості, здатної діяти гармонійно з природним середовищем. Вони поєднують розвиток знань, умінь, емоційного ставлення та практичної діяльності, що створює надійний фундамент для подальшого розвитку екологічної культури та усвідомленого ставлення до довкілля протягом усього життя.

Аналіз теоретичних і практичних аспектів організації навчальних проєктів у початковій школі свідчить про їхню високу ефективність як інноваційного засобу формування екологічної культури учнів. Проєктна діяльність забезпечує цілеспрямоване залучення дітей до пізнавальної, творчої та практичної діяльності, спрямованої на розв'язання реальних і життєво важливих проблем, що мають практичне значення.

У ході реалізації проєктів учні набувають комплексного досвіду: планування та прогнозування дій, пошуку й аналізу інформації, ухвалення обґрунтованих рішень, співпраці та взаємодії з однолітками. Така діяльність формує в них відповідальне ставлення до довкілля, стимулює розвиток критичного мислення, дослідницьких умінь, комунікативних навичок та творчого підходу до вирішення екологічних проблем.

Особливе значення має інтегративний характер проєктної роботи, що дозволяє поєднувати знання з різних навчальних дисциплін та застосовувати їх у практичних завданнях. Це сприяє розвитку системного мислення, здатності оцінювати причинно-наслідкові зв'язки, приймати екологічно доцільні рішення та відповідально взаємодіяти з природним середовищем.

Проєктна діяльність також забезпечує індивідуалізацію та диференціацію навчання, дозволяючи враховувати освітні потреби, здібності та інтереси кожного учня. Вона створює умови для самостійної творчої активності, формування внутрішньої мотивації до навчання та розвитку ключових компетентностей молодших школярів: уміння планувати, аналізувати, ухвалювати рішення, працювати в команді та нести відповідальність за результати своєї діяльності.

Особливу роль у формуванні екологічної культури відіграє взаємодія учня з учителем. Педагог не лише передає знання, а й виступає партнером у навчально-пізнавальній діяльності, стимулює ціннісне ставлення до природи, розвиває емоційно-ціннісну і когнітивну взаємодію. Завдяки такій співпраці відбувається активізація педагогічної рефлексії, що дозволяє

вчителю коригувати освітній процес, враховувати індивідуальні особливості учнів і забезпечувати комплексний розвиток їхньої екологічної свідомості.

Класифікація учнівських проєктів за змістом, тривалістю, кількістю учасників та включенням у навчальний план дозволяє організовувати різноманітні форми проєктної діяльності – від коротких мініпроєктів до довгострокових програм, що спрямовані на практичне покращення стану довкілля. Результатом виконання проєктів стають не лише конкретні продукти чи послуги, а й сформовані в учнів знання, вміння та цінності, що забезпечують їхню екологічну компетентність і відповідальність.

Отже, навчальні проєкти є дієвим інструментом формування екологічної культури у молодших школярів, оскільки поєднують пізнавальну, практичну та виховну складові, сприяють розвитку творчого мислення, соціальної взаємодії, самостійності та відповідальності. Вони формують у дітей усвідомлену екологічну позицію, мотивують до активної діяльності на користь довкілля і забезпечують комплексний розвиток особистості в умовах сучасної початкової освіти.

Розділ 2. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНІХ ПРОЄКТІВ

2.1. Система освітніх проєктів для формування екологічної культури молодших школярів

Формування екологічної культури у молодших школярів є важливою складовою сучасної початкової освіти, оскільки саме на цьому етапі відбувається закладання базових цінностей, формування відповідального ставлення до природи та усвідомлення значення власних дій для збереження довкілля. Екологічна освіта у початковій школі повинна поєднувати теоретичні знання з практичною діяльністю, стимулювати розвиток спостережливості, творчого мислення, відповідальності, ініціативності та комунікативних навичок.

Одним із ефективних засобів формування *екологічної культури* є *освітні проєкти*, що дозволяють організувати діяльність учнів у різних формах: від систематичних спостережень та дослідів до творчих та дослідницьких завдань. Проєктна діяльність не лише поглиблює знання дітей про природу та способи її охорони, а й формує навички планування, роботи в команді, аналізу результатів та практичного застосування здобутих знань.

У межах нашого дослідження було створено комплексну систему освітніх проєктів для учнів 3 класу, яка спрямована на розвиток екологічної свідомості та практичних умінь молодших школярів. Ця система включає різнопланові проєкти, що охоплюють спостереження за природою, догляд за рослинами та тваринами, сортування та вторинне використання матеріалів, ознайомлення з рідкісними видами флори та фауни, проведення екологічних акцій і творчих заходів.

У цьому параграфі розглядається запропонована система освітніх проєктів, описуються її мета, завдання, методи реалізації та очікувані

результати, що дає змогу побачити її ефективність як інструменту формування екологічної культури у молодших школярів і інтеграції екологічних знань у навчальну діяльність початкової школи.

Система екологічних проєктів для учнів 3-го класу спрямована на формування екологічної культури, відповідального ставлення до природи та усвідомлення особистого впливу на довкілля. Кожен проєкт має чітку мету, практичну спрямованість і творчу складову, що дозволяє поєднати навчання з активною діяльністю.

Проєкт «Щоденник природи» навчає дітей систематично спостерігати за обраним природним об'єктом – деревом, кущем чи клумбою. Учні фіксують зміни у вигляді записів та малюнків, обговорюють результати у класі, а наприкінці створюють колективний альбом або презентацію. «Зелена клумба нашої школи» розвиває дбайливе ставлення до рослин: школярі планують дизайн клумби, висаджують квіти, доглядають за ними та фіксують зміни у фотозвіті. У проєкті «Сортуй – збережи планету» учні досліджують склад шкільного сміття, облаштовують контейнери для сортування, проводять акції зі збору макулатури та батарейок, а також створюють інформаційні плакати. «Другий шанс речам» формує навички повторного використання матеріалів: школярі збирають непотрібні речі, виготовляють з них нові вироби на майстер-класах та організовують виставку. «Екологічна реклама» розвиває комунікативні здібності: діти обирають актуальні екологічні проблеми, створюють плакати чи відеоролики та презентують їх у школі.

Проєкт «Чиста школа – чиста планета» вчить відповідальності за чистоту довкілля шляхом колективних акцій з прибирання та сортування сміття. «Вода – джерело життя» знайомить з цінністю водних ресурсів через досліди, обговорення способів економії та створення порад-плакатів. «Наші пернаті друзі» сприяє розвитку любові до птахів: діти спостерігають за ними, роблять годівниці, підгодовують і створюють фотоколажі. У «Посади дерево – збережи життя» школярі беруть участь у висадженні дерев,

доглядають за ними та відстежують їхній ріст. «Еко-казка» стимулює творчість – діти створюють казкових персонажів, пишуть ілюстровані історії на екологічну тематику.

«Лікарські рослини нашого краю» передбачає дослідження місцевої флори з лікувальними властивостями, створення гербаріїв та презентацій. «Мій екологічний слід» допомагає усвідомити власний вплив на природу через тести, розрахунки витрат ресурсів і розробку планів зменшення негативного впливу. «Повітря навколо нас» знайомить з властивостями повітря, джерелами його забруднення та способами збереження чистоти. «Скарби нашого лісу» розкриває біорізноманіття лісів, спонукає до художньої та фотофіксації вражень. «День без поліетилену» популяризує альтернативи пластиковим пакетам через інформаційні бесіди та акцію «Еко-торбинка».

У «Еко-ярмарку» діти виготовляють вироби з природних матеріалів, продають їх на шкільному заході, а виручені кошти спрямовують на екологічні ініціативи. «Календар погоди» тренує навички щоденного фіксування та аналізу погодних умов. «Еко-фотоконкурс» заохочує до естетичного сприйняття природи та творчої фотофіксації. «Міні-город на підвіконні» дає змогу спостерігати за процесом вирощування рослин у класі. «Червона книга нашого краю» знайомить з рідкісними та зникаючими видами, спонукаючи учнів створити власне ілюстроване видання.

«Еко-мандрівка» поєднує подорожі рідним краєм із природоохоронною освітою, фіксацією спостережень і створенням фотоальбомів. «Еко-математика» показує, як обчислення допомагають у збереженні ресурсів, наприклад, через аналіз витрат води та електроенергії. «Наші друзі – комахи» допомагає розрізняти корисних і шкідливих комах, створювати інформаційні плакати. «Чиста річка – чиста вода» акцентує на збереженні водойм, передбачає дослідження їхнього стану та розробку порад з охорони. «Еко-театр» розвиває акторські та організаторські

здібності учнів, адже вони пишуть сценарії, готують костюми та ставлять вистави про природу.

Додатково повторно інтегровані варіанти проєктів «Щоденник природи», «Зелена клумба нашої школи», «Сортуй – збережи планету», «Другий шанс речам» та «Екологічна реклама» у розширеній інтерпретації дозволяють закріпити навички та знання, отримані раніше, поглиблюючи практичний досвід дітей. Усі ці 30 проєктів створюють комплексну систему виховання екологічно свідомих школярів, які не лише знають про проблеми довкілля, а й уміють діяти для їх вирішення.

Розроблені проєкти представлено і таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

**Освітні проєкти для формування екологічної культури учнів
початкової школи**

№ з/п	Тема проєкту	Мета	Хід реалізації проєкту
1	Щоденник природи	Формувати вміння вести систематичні спостереження за природою, розвивати увагу та екологічне мислення.	1. Обрати об'єкт спостереження (дерево, кущ, клумба). 2. Вести записи і малюнки змін протягом тижнів та сезонів. 3. Проводити обговорення у класі. 4. Створити альбом або презентацію.
2	Зелена клумба нашої школи	Розвивати дбайливе ставлення до рослин, формувати навички планування та догляду.	1. Розробити план клумби. 2. Висадити квіти чи трави. 3. Організувати догляд та полив. 4. Створити фотозвіт змін.
3	Сортуй – збережи планету	Усвідомити значення сортування відходів і впровадити екологічні звички.	1. Провести дослідження видів сміття у школі. 2. Створити контейнери для сортування. 3. Провести акцію збору макулатури, пластику, батарейок. 4. Розмістити інформаційні плакати.
4	Другий шанс речам	Розвивати творчість і вміння повторно	1. Зібрати непотрібні речі.

		використовувати матеріали.	2. Запропонувати ідеї для їх використання. 3. Провести майстер-класи. 4. Організувати виставку робіт.
5	Екологічна реклама	Формувати вміння доносити екологічні ідеї до інших.	1. Визначити актуальні проблеми громади. 2. Обрати тему для реклами. 3. Створити плакати або відеоролики. 4. Презентувати їх у школі.
6	Чиста школа – чиста планета	Виховувати відповідальність за чистоту шкільної території.	1. Провести інструктаж з прибирання. 2. Організувати акцію з прибирання території. 3. Сортувати зібране сміття. 4. Оцінити результати акції.
7	Вода – джерело життя	Усвідомити значення води та способи її збереження.	1. Провести досліди з водою. 2. Обговорити способи економії. 3. Створити плакати-поради. 4. Презентувати в класі.
8	Наші пернаті друзі	Формувати любов до птахів і розуміння їхньої ролі в екосистемі.	1. Спостерігати за птахами біля школи. 2. Зробити годівниці. 3. Підгодовувати птахів. 4. Створити фотоколлаж.
9	Посади дерево – збережи життя	Формувати відповідальність за озеленення території.	1. Вибрати місце для висадки дерева. 2. Підготувати ґрунт. 3. Висадити дерево. 4. Доглядати за ним.
10	Еко-казка	Розвивати творчі здібності через створення казок на екологічну тематику.	1. Обговорити екологічні проблеми. 2. Придумати персонажів. 3. Написати та ілюструвати казки. 4. Провести читання у класі.
11	Лікарські рослини нашого краю	Ознайомити з лікувальними властивостями рослин.	1. Зібрати інформацію про лікарські рослини. 2. Створити гербарій. 3. Оформити альбом. 4. Провести презентацію.
12	Мій екологічний слід	Сформувати усвідомлення власного впливу на природу.	1. Провести тест «Мій еко-стиль життя». 2. Порахувати витрати ресурсів.

			3. Скласти план зменшення екологічного сліду. 4. Втілити його у життя.
13	Повітря навколо нас	Ознайомити з властивостями повітря і проблемою його забруднення.	1. Провести досліди з повітрям. 2. Зібрати інформацію про джерела забруднення. 3. Розробити пам'ятки. 4. Розповісти батькам.
14	Скарби нашого лісу	Ознайомити з біорізноманіттям лісу та його значенням.	1. Провести екскурсію в ліс. 2. Зробити фото або малюнки. 3. Створити виставку. 4. Провести конкурс малюнків.
15	День без поліетилену	Зменшити використання поліетилену у школі.	1. Провести інформаційну бесіду. 2. Запропонувати альтернативи пакетам. 3. Провести акцію «Еко-торбинка». 4. Підбити підсумки.
16	Еко-ярмарок	Популяризувати екологічно чисті товари та вироби.	1. Підготувати вироби з природних матеріалів. 2. Організувати шкільний ярмарок. 3. Розповісти про користь товарів. 4. Зібрані кошти спрямувати на еко-акцію.
17	Календар погоди	Розвивати навички спостереження за погодою.	1. Щодня фіксувати температуру і стан погоди. 2. Заповнювати календар. 3. Аналізувати зміни. 4. Обговорювати результати у класі.
18	Еко-фотоконкурс	Розвивати естетичне сприйняття природи.	1. Оголосити тему конкурсу. 2. Збирати фото учнів. 3. Організувати виставку. 4. Визначити переможців.
19	Міні-город на підвіконні	Ознайомити з процесом вирощування рослин.	1. Вибрати рослини. 2. Посадити насіння. 3. Доглядати та спостерігати. 4. Зробити висновки.
20	Червона книга нашого краю	Ознайомити з рідкісними видами регіону.	1. Зібрати інформацію про види. 2. Підготувати ілюстрації. 3. Оформити «класну Червону книгу». 4. Провести урок-презентацію.

21	Еко-мандрівка	Формувати любов до природи рідного краю.	1. Організувати похід чи екскурсію. 2. Провести спостереження. 3. Зафіксувати враження. 4. Створити колективний фотоальбом.
22	Еко-математика	Показати використання математики у збереженні природи.	1. Порахувати витрати води та електроенергії. 2. Порівняти показники до та після економії. 3. Створити діаграми. 4. Представити результати.
23	Наші друзі – комахи	Ознайомити з корисними та шкідливими комахами.	1. Провести спостереження. 2. Визначити види комах. 3. Зробити малюнки або фото. 4. Створити інформаційний плакат.
24	Чиста річка – чиста вода	Усвідомити значення збереження водойм.	1. Провести екскурсію до водойми. 2. Спостерігати стан води. 3. Розробити поради з охорони. 4. Оприлюднити результати.
25	Еко-театр	Розвивати творчість і пропагувати екологічні цінності.	1. Обрати тему екологічної проблеми. 2. Написати сценарій. 3. Підготувати костюми. 4. Поставити виставу для школи.
26	«Щоденник природи»	Формувати вміння вести систематичні спостереження за природними об'єктами, розвивати увагу та екологічне мислення.	1. Обрати об'єкт спостереження (дерево, клумба, куш). 2. Вести записи та малюнки змін протягом тижнів і сезонів. 3. Обговорювати спостереження у класі. 4. Створити колективний альбом або презентацію.
27	«Зелена клумба нашої школи»	Розвивати відповідальність і дбайливе ставлення до рослин, формувати навички планування і догляду.	1. Розробити план клумби (розташування, вибір рослин). 2. Підготувати ґрунт і висадити обрані квіти чи трави. 3. Організувати чергування для поливу та догляду. 4. Провести фотозвіт «Як змінюється наша клумба».

28	«Сортуй – збережи планету»	Формувати розуміння важливості сортування відходів і впроваджувати екологічні звички.	1. Провести міні-дослідження: які види сміття утворюються у школі. 2. Створити контейнери для різних видів відходів. 3. Організувати акцію збору макулатури, пластику, батарейок. 4. Підготувати інформаційні плакати.
29	«Другий шанс речам»	Розвивати творчість та вміння використовувати вторинні матеріали.	1. Зібрати непотрібні речі (пластикові пляшки, картон, тканину). 2. Запропонувати ідеї для їх повторного використання. 3. Провести майстер-класи з виготовлення нових виробів. 4. Організувати виставку готових робіт.
30	«Екологічна реклама»	Формувати вміння доносити екологічні ідеї до інших, розвивати комунікативні навички.	1. Обговорити з класом найактуальніші екологічні проблеми громади. 2. Об'єднатися в групи та обрати тему для реклами. 3. Створити плакати, листівки або короткі відеоролики. 4. Провести презентацію робіт для учнів школи.

Узагальнюючи результати аналізу та представлений комплекс освітніх проєктів, можна констатувати, що система екологічних проєктів для учнів початкової школи є педагогічно обґрунтованою моделлю формування екологічної культури молодших школярів. Вона ґрунтується на принципах інтегрованого навчання, діяльнісного та компетентнісного підходів, поєднує навчальну, виховну й розвивальну функції освіти. Запропоновані проєкти охоплюють різні напрями пізнавальної та практичної діяльності дітей – від систематичних спостережень за об'єктами природи й догляду за ними до творчих і дослідницьких завдань, спрямованих на пошук шляхів збереження довкілля [29].

Важливою методологічною особливістю системи є забезпечення єдності знань, умінь та ціннісних орієнтацій, що реалізується через активне

залучення учнів до практичної діяльності, яка має суспільно значущий характер. Такий підхід відповідає концепції Нової української школи, де акцент робиться на формуванні ключових компетентностей, зокрема екологічної, соціальної та громадянської, комунікативної, а також уміння вчитися впродовж життя [48].

Ефективність розробленої системи освітніх проєктів полягає у її комплексності, структурованості та можливості інтеграції в освітній процес початкової школи. Завдяки різноманітності змісту та форм діяльності вона сприяє розвитку в учнів спостережливості, творчості, дослідницьких умінь, критичного та системного мислення, формує здатність до екологічно відповідальної поведінки й активної громадянської позиції.

Отже, система освітніх екологічних проєктів є не лише інноваційною формою організації навчання у початковій школі, а й важливим засобом виховання гармонійної, соціально активної та екологічно свідомої особистості, здатної приймати відповідальні рішення та здійснювати реальні дії на користь довкілля.

2.2. Організація процесу формування екологічної культури в учнів початкової школи з використанням освітніх проєктів

Організація процесу формування екологічної культури молодших школярів передбачає цілеспрямовану та систематичну діяльність, яка інтегрує навчальний, виховний і розвивальний аспекти освітнього процесу. На цьому етапі важливо не лише надати дітям базові знання про природу та екологічні проблеми, але й сформувати в них ціннісні орієнтації, відповідальне ставлення до довкілля та готовність до практичної діяльності з його збереження. Ефективним засобом реалізації зазначених завдань є використання освітніх проєктів, що дозволяють поєднати пізнавальну, дослідницьку й творчу активність учнів.

Проектна діяльність у початковій школі базується на принципах інтеграції, діяльнісного та компетентнісного підходів. Вона передбачає

залучення учнів до активного пошуку, експериментування, колективної взаємодії та творчого самовираження. Саме через практичні завдання, досліді, спостереження й соціально значущі акції учні не лише засвоюють теоретичні знання, а й набувають навичок екологічно відповідальної поведінки. Організація освітніх проєктів передбачає поетапну роботу: визначення мети й завдань, планування діяльності, практичну реалізацію та рефлексію отриманих результатів.

У процесі виконання проєктів діти вчатьсЯ аналізувати екологічні проблеми, шукати шляхи їх вирішення, працювати в команді, відповідально виконувати індивідуальні та групові завдання. Важливим є те, що освітні проєкти створюють умови для поєднання навчання з реальними практичними діями, що робить екологічну освіту значущою для учнів та наближеною до їхнього життєвого досвіду.

Отже, використання освітніх проєктів у початковій школі забезпечує цілісну організацію процесу формування екологічної культури, сприяє розвитку в учнів екологічної свідомості, практичних умінь і життєвих компетентностей, необхідних для гармонійного співіснування людини та природи.

Як вже зазначалося: одним із ключових завдань нашого дослідження є науково-методичне обґрунтування, розробка та впровадження системи освітніх проєктів екологічного спрямування в практику початкової школи. Така система має сприяти формуванню екологічної культури учнів, інтегруючи знання, ціннісні орієнтації та практичні дії у єдину цілісність. Усвідомлене опанування екологічних знань та досвід участі у природоохоронній діяльності розглядаються нами як важлива складова соціалізації молодших школярів та їх адаптації до сучасних умов життя, що характеризуються зростанням глобальних екологічних викликів.

Під час розробки системи освітніх проєктів для формування екологічної культури в учнів початкової школи ми спиралися на такі загальнодидактичні принципи: всебічного розвитку особистості, цілісності

впливу навчально-виховного процесу, науковості та доступності, систематичності навчання, наступності та перспективності, взаємозв'язку навчання та розвитку, наочності, мотиваційного забезпечення навчального процесу, міцності і дієвості результатів навчання, природовідповідності, доповненості, взаємодії вчителя з учнем, активності. Реалізація цих принципів у процесі проєктної діяльності забезпечує не лише засвоєння екологічних знань, а й розвиток у молодших школярів відповідального ставлення до природи, формування практичних умінь природоохоронної поведінки та усвідомлення власної ролі у збереженні довкілля.

У контексті нашого дослідження дамо пояснення кожному із зазначених принципів.

Принцип всебічного розвитку особистості реалізується через формування в учнів не лише знань про довкілля, а й екологічного мислення, емоційно-ціннісного ставлення до природи, практичних навичок її збереження. *Принцип цілісності впливу навчально-виховного процесу* полягає у гармонійному поєднанні навчальної, виховної та практичної діяльності, що спрямована на виховання екологічно свідомої особистості. *Принцип науковості та доступності* передбачає відбір екологічних знань відповідно до вікових можливостей учнів, пояснення природних явищ у доступній формі, але з урахуванням наукових фактів. *Принцип систематичності навчання* – реалізується у послідовному ознайомленні школярів із проблемами природи, формуванні стійких умінь екологічної поведінки на основі регулярної роботи з освітніми проєктами. *Принцип наступності та перспективності* передбачає поступовий перехід від елементарних спостережень за природними об'єктами до виконання більш складних екологічних досліджень, що готують учнів до навчання у середній школі. *Принцип взаємозв'язку навчання та розвитку* забезпечує формування в дітей умінь аналізувати екологічні проблеми, робити висновки, приймати рішення та діяти відповідально у реальних життєвих ситуаціях. *Принцип наочності* втілюється у використанні спостережень у

природі, дослідів, екологічних ігор, моделей, які роблять навчання зрозумілим і захопливим. *Принцип мотиваційного забезпечення навчального процесу* – проявляється у створенні позитивної зацікавленості школярів у збереженні довкілля через участь у проєктах, конкурсах, акціях. *Принцип міцності і дієвості результатів навчання* означає формування в учнів стійких екологічних знань, що виявляються у практичній діяльності: економії ресурсів, догляді за рослинами, участі у природоохоронних заходах. *Принцип природовідповідності* полягає у врахуванні вікових та психологічних особливостей дітей, організації навчання у природному середовищі, проведенні занять на шкільній клумбі, у парку чи лісі. *Принцип доповненості* забезпечується інтеграцією екологічних завдань у різні навчальні предмети (математику, природознавство, мистецтво), що формує у дітей цілісне бачення взаємозв'язків у природі. *Принцип взаємодії вчителя з учнем* виявляється у співпраці під час реалізації проєктів, де педагог не лише навчає, а й стає партнером і наставником у дослідницькій та природоохоронній діяльності. *Принцип активності* означає, що учні не просто отримують знання, а активно включаються у практичну діяльність: висаджують рослини, ведуть щоденники спостережень, створюють еколого-математичні мініпроєкти.

У процесі реалізації освітніх проєктів формується система наукових, життєвих та екологічних понять, які перебувають у взаємозв'язку та взаємозалежності. Це передбачає поступове й цілеспрямоване формування екологічних уявлень в учнів початкової школи з урахуванням їхнього життєвого досвіду, пізнання навколишнього середовища, отримання нових знань на основі вже засвоєних та розвиток мислення і ціннісних орієнтацій.

Під час дослідження ми виокремили такі *особливості формування екологічної культури* в учнів початкової школи:

- розуміння молодшими школярами сутності екологічних понять передбачає їх усвідомлення та відтворення у словесній і практичній формі;

– у мисленні дитини екологічні уявлення реалізуються через емоційно-ціннісне ставлення до природи, поєднання образних, чуттєвих та інтелектуальних компонентів;

– формування екологічних понять відбувається на основі єдності образу, слова та практичної діяльності у процесі виконання навчально-дослідницьких і творчих завдань, що виступають важливою ланкою засвоєння знань.

Загалом, усвідомлене оволодіння учнем екологічними знаннями, поняттями, законами природи та правилами природоохоронної поведінки як основи екологічної культури передбачає з'ясування їх змісту та значення, встановлення зв'язків між людиною і природним середовищем, а також вироблення практичних умінь і ціннісного ставлення до довкілля.

Формування екологічної культури молодших школярів неможливе без активної, цілеспрямованої та системної діяльності вчителя, який виступає не лише організатором освітнього процесу, а й наставником, провідником екологічних ідей та прикладом екологічно доцільної поведінки.

Передусім учитель забезпечує *цілісність і науковість екологічних знань*, добираючи зміст навчального матеріалу таким чином, щоб він був доступним, пов'язаним із реальним життям дитини та сприяв усвідомленню взаємозалежності людини і природи. Саме педагог визначає логіку формування екологічних понять, забезпечує їх системність та поступовість.

Важливою є *виховна функція* діяльності вчителя. Формуючи в дітей бережливе ставлення до природи, учитель має спиратися на емоційно-ціннісну сферу, залучати учнів до практичної діяльності (досліди, догляд за рослинами на клумбі, участь у природоохоронних акціях). Така діяльність сприяє виробленню в дітей стійкої мотивації до екологічно правильних вчинків і поступового переходу від знань до переконань.

Роль учителя полягає і в *організації освітніх проєктів екологічного спрямування*, що інтегрують знання з різних галузей (природознавство, математика, мистецтво, технології). Через такі проєкти учні отримують

можливість не лише засвоювати екологічні знання, а й застосовувати їх у практичних ситуаціях: дослідження стану довкілля, виготовлення інформаційних плакатів, створення міні-проектів «зеленої школи».

Окремо варто наголосити на *особистісному прикладі педагога*. Поведінка вчителя, його ставлення до природи, уміння дотримуватися правил екологічно безпечної поведінки є для молодших школярів зразком для наслідування. Учитель, який сам береже ресурси, сортує сміття, дбає про озеленення класу чи шкільного подвір'я, демонструє дітям практичне втілення екологічних ідей у повсякденному житті.

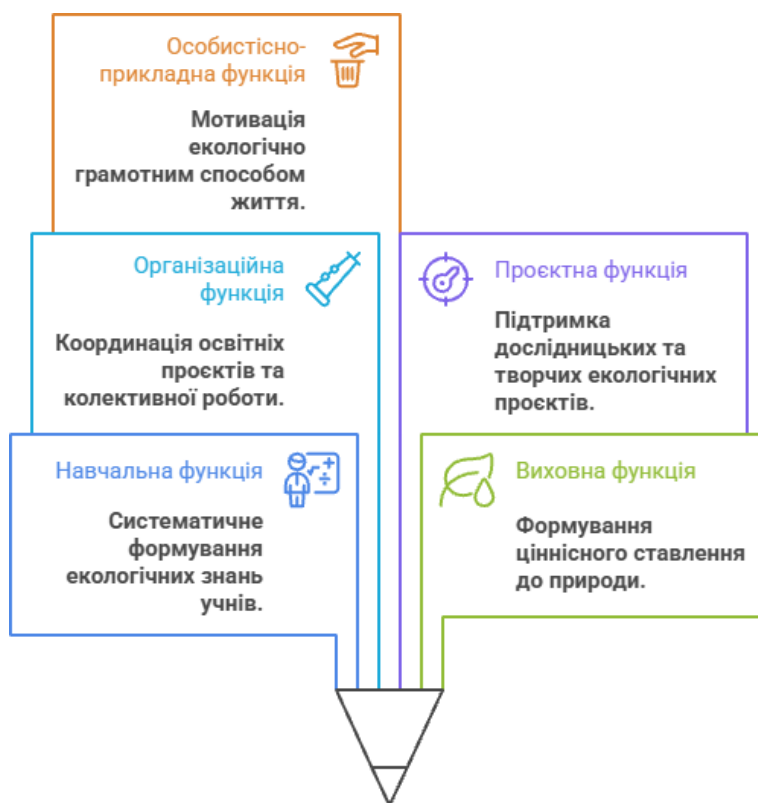
Не менш значущим є створення *емоційно сприятливого освітнього середовища*, у якому учні відчують особисту значущість у справах, пов'язаних із природоохоронною діяльністю. Учитель має забезпечити співпрацю, колективну роботу та формування почуття відповідальності за спільний результат.

Таким чином, роль учителя у формуванні екологічної культури молодших школярів є багатогранною: він виступає організатором навчально-виховного процесу, вихователем, наставником, фасилітатором проєктної діяльності та особистісним прикладом екологічно грамотної поведінки. Від рівня його професійної компетентності, педагогічної майстерності та особистісних якостей значною мірою залежить результативність формування екологічної культури учнів початкової школи [43].

Роль вчителя у формуванні екологічної культури учнів початкової школи унаочнено на схемі 2.1.

Схема 2.1.

Роль вчителя у формуванні екологічної культури учнів початкової школи

У результаті дослідження організації процесу формування екологічної культури учнів початкової школи з використанням освітніх проєктів можна констатувати, що така діяльність забезпечує цілісне поєднання навчального, виховного та розвивального аспектів освітнього процесу. Використання освітніх проєктів дозволяє молодшим школярам не лише отримувати базові знання про природу та екологічні проблеми, а й формувати ціннісні орієнтації, відповідальне ставлення до довкілля, екологічні навички та готовність до практичної природоохоронної діяльності.

Проектна діяльність у початковій школі забезпечує інтеграцію пізнавальної, дослідницької та творчої активності учнів. Вона реалізується через практичні завдання, дослідження, спостереження та участь у соціально значущих акціях. Наприклад, робота на шкільній клумбі дозволяє дітям безпосередньо спостерігати за процесами росту рослин, проводити прості дослідження з поливу та добрив, а також розвивати турботливе ставлення до

зелених насаджень. Еколого-математичні мініпроекти та виготовлення інформаційних плакатів допомагають учням застосовувати знання з різних предметів, аналізувати екологічні проблеми та пропонувати шляхи їх вирішення, водночас розвиваючи аналітичне мислення і творчість. Участь у природоохоронних акціях формує в дітей відчуття соціальної відповідальності та готовність до практичної діяльності на благо довкілля.

Важливим аспектом формування екологічної культури є реалізація загальнодидактичних принципів: всебічного розвитку особистості, цілісності навчально-виховного процесу, науковості та доступності знань, систематичності та наступності навчання, взаємозв'язку навчання і розвитку, наочності, мотиваційного забезпечення, міцності результатів, природовідповідності, інтеграції знань, активної взаємодії вчителя з учнем та активності дітей. Кожен із цих принципів знаходить конкретне втілення у проєктній діяльності: спостереження за природою, виконання дослідів на клумбі, створення еколого-математичних мініпроектів, участь у акціях із благоустрою чи озеленення шкільного подвір'я.

Роль учителя в цьому процесі є визначальною. Педагог виступає організатором та координатором навчально-виховної діяльності, наставником, фасилітатором проєктної роботи та особистісним прикладом екологічно грамотної поведінки. Саме він забезпечує наукову цілісність знань, їх системність і поступовість, організовує практичні завдання, інтегрує навчальні предмети та створює емоційно сприятливе середовище, у якому кожна дитина відчуває власну значущість у природоохоронній діяльності. Особистий приклад педагога, його ставлення до природи та екологічна поведінка (догляд за клумбою, сортування сміття, участь у благоустрої) слугують моделлю для наслідування і стимулюють формування екологічної свідомості.

Отже, організація освітніх проєктів у початковій школі сприяє формуванню цілісної екологічної культури, поєднуючи знання, практичні навички та ціннісні орієнтації. Вона дозволяє учням усвідомлено сприймати

взаємозв'язки між людиною та природою, розвивати аналітичне та творче мислення, формує відповідальне ставлення до довкілля та життєві компетентності, необхідні для гармонійного співіснування людини та природи. Реалізація таких проєктів готує молодших школярів до активної участі у збереженні довкілля, соціалізації та адаптації в сучасних умовах, що характеризуються глобальними екологічними викликами.

2.3. Методика проведення та результати експериментального дослідження

У рамках виконання нашого дослідження був проведений експеримент, який реалізовувався у

У дослідженні взяли участь 47 учнів третіх класів, з яких 23 учні належали до експериментальної групи, а 24 – до контрольної. Навчання здійснювалося в умовах реальних уроків (математики, Я досліджую світ, технології та ін.).

Експериментальна робота проводилася у три послідовні етапи: *констатувальний, формувальний та контрольний.*

Мета експерименту полягала у перевірці гіпотези, що рівень сформованості екологічної культури учнів початкової школи значно підвищується за умови впровадження освітніх проєктів, спрямованих на розвиток екологічних знань, ціннісних орієнтацій та практичних умінь у процесі навчання.

Засвоєння екологічних знань та формування екологічних навичок є складним і поступовим процесом, що визначається віковими особливостями молодших школярів, їхньою здатністю спостерігати, аналізувати та узагальнювати інформацію, а також складністю нових понять і дій у природоохоронній діяльності. Основні етапи формування екологічної культури включають сприйняття та розуміння природних явищ, усвідомлення значення екологічних дій, закріплення отриманих знань і

навичок через практичну діяльність у рамках освітніх проєктів, а також застосування їх у повсякденному житті.

Мета експерименту полягала у формуванні екологічної культури учнів початкової школи через реалізацію освітніх проєктів, що передбачає поетапне засвоєння знань, умінь та ціннісних орієнтацій щодо природи та її охорони. Процес розвитку екологічної культури унаочнено на схемі 2.2.

Схема 2.2.

Розвиток екологічної культури

Таким чином, поетапне засвоєння знань, формування умінь і ціннісних орієнтацій у рамках освітніх проєктів забезпечує комплексне формування екологічної культури учнів початкової школи.

Аналізуючи структурні компоненти навчального матеріалу, нами виокремлено такі критерії сформованості екологічної культури учнів початкових класів:

1. *Уміння працювати з інформацією* – виділення головного та другорядного, узагальнення та систематизація знань про природу, робота з

матеріальними об'єктами (рослини, тварини, екосистеми), знання конкретних фактів, правил екологічної поведінки та взаємозв'язків у природі, структурування інформації про довкілля;

2. *Повнота засвоєння змісту понять* – розуміння сутності екологічних понять та явищ, вміння виділяти їхні характерні ознаки;

3. *Аргументація власних висновків та оцінок* – побудова висловлювань, здатність обґрунтовувати свої думки щодо природоохоронних дій та екологічних ситуацій, застосовуючи конкретні приклади та орієнтуючись у нових екологічних контекстах.

Ми визначили *чотири рівні сформованості екологічної культури* учнів початкових класів:

- низький;
- середній;
- достатній;
- високий (див. табл. 2.2).

Відповідність рівнів сформованості екологічної культури до навчальних досягнень учнів має таку класифікацію:

- I рівень – низький,
- II рівень – середній,
- III рівень – достатній,
- IV рівень – високий.

Таблиця 2.2.

Характеристика рівнів сформованості екологічної культури в учнів початкових класів

Рівні	Характеристика рівнів сформованості екологічної культури відповідно до зазначених критеріїв
I рівень – низький	Учень сприймає екологічну інформацію лише у простому та доступному викладі. Має фрагментарні уявлення про природу, основні екологічні явища та елементарні поняття. Може впізнавати окремі об'єкти довкілля (рослини, тварини, природні явища), наводити поодинокі приклади та описувати їх поверхнево. Учень

	пасивний під час вивчення нових екологічних понять, потребує повторного пояснення, виконує завдання за зразком.
II рівень – середній	Учень володіє базовими знаннями про екологічні об'єкти та явища, частково відтворює їх зміст, виділяє характерні ознаки, описує будову окремих природних об'єктів. Наводить приклади за підручником або з підготовлених матеріалів, проте не проявляє активності у самостійному вивченні екологічних явищ та правил поведінки у природі. Формуються початкові навички екологічної культури та середній рівень екологічного мовлення.
III рівень – достатній	Учень володіє системою екологічних понять, необхідних для успішного навчання та проєктної діяльності. Може розкривати зміст понять, ілюструвати їх прикладами з відомих та нових екологічних ситуацій, використовувати графічні та символічні засоби (схеми, таблиці, малюнки). Розв'язує типові завдання, порівнює об'єкти та явища, будує логічні міркування, встановлює взаємозв'язки між поняттями. Учень активно бере участь у формуванні екологічних понять, вільно користується дидактичними матеріалами та методами для досягнення мети освітнього проєкту.
IV рівень – високий	Учень має сформовану систему екологічних понять і свідомо оперує ними під час навчальної та практичної діяльності. Вміє розпізнавати екологічні об'єкти та явища, класифікувати їх, встановлювати та логічно обґрунтовувати причинно-наслідкові та міжпредметні зв'язки між поняттями, правилами та закономірностями природи. Використовує екологічне мовлення на високому рівні, застосовує знання у нових ситуаціях та ефективно реалізує різні способи пошукової та дослідницької діяльності.

Встановлення подібності та відмінності об'єктів природи (рослин, тварин, природних явищ), визначення характерних ознак екологічних понять, їх усвідомлення, оволодіння правилами взаємодії з довкіллям, взаємозв'язками у природі та екологічним мовленням – це мисленнєві операції, оцінка яких дозволяє визначити рівень розвитку інтелектуальних процесів у учнів та процес формування екологічної культури.

Особливості мислення учнів були визначені на основі відповідей на запропоновані питання. За кожну повністю правильну відповідь дитина отримувала 1 бал, за частково правильну – 0,5 бала; максимальна кількість балів, яку міг набрати учень, становила 18.

Результати опитування співвідносилися з рівнями розвитку мисленнєвих операцій та, відповідно, сформованості екологічної культури:

18–16 балів – високий рівень;

15–13 балів – достатній рівень;

12–8 балів – середній рівень; 7–

4 бали – низький рівень.

Аналіз отриманих даних показав розподіл учнів початкових класів за ступенем сформованості мисленнєвих операцій і логічних міркувань:

високий рівень (18–16 балів) – 4% учнів;

достатній рівень (15–13 балів) – 37% учнів;

середній рівень (12–8 балів) – 51% учнів;

низький рівень (7–4 бали) – 8% учнів.

Крім того, учням контрольного та експериментального класу були запропоновані завдання, виконання яких дозволило виділити та описати рівні сформованості екологічної культури. Ці завдання учні виконували з використанням відповідних дидактичних засобів, зокрема опорних схем та наочних матеріалів для роботи з екологічними об'єктами.

На початковому етапі експерименту, у процесі систематичного спостереження за учнями, було визначено ступені прояву критеріїв сформованості екологічної культури. Отримані результати занесено до таблиці (див. табл. 2.3).

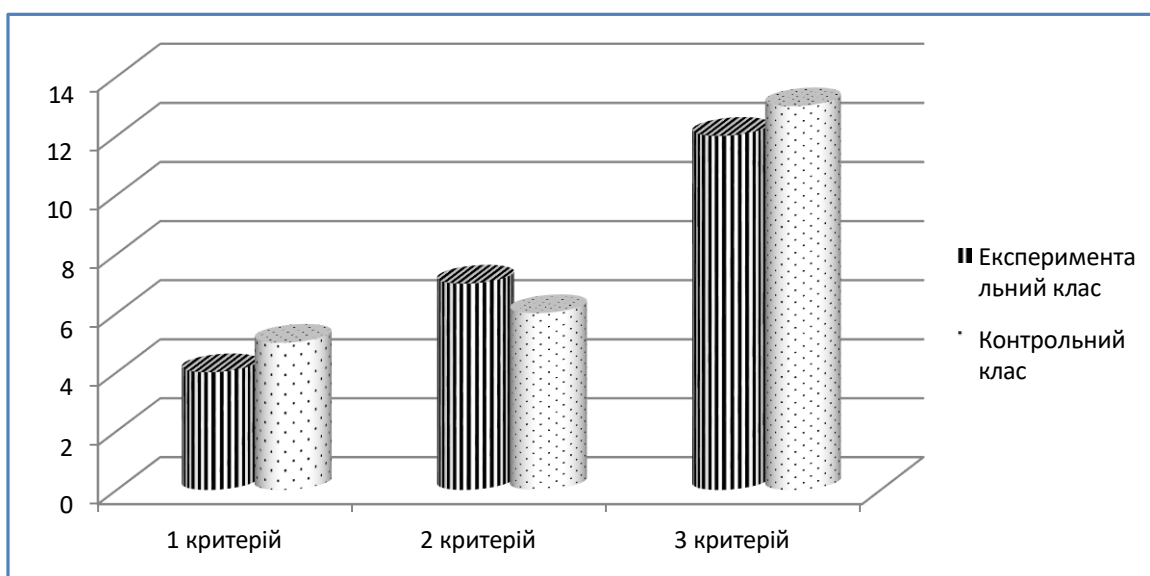
Таблиця 2.3

Розподіл учнів експериментального та контрольного класів за проявом критеріїв сформованості екологічної культури на початок експерименту

Критерії	Експериментальний клас 23 учнів		Контрольний клас 24 учнів	
	%	Уч.	%	Уч.
1 критерій	17	4	21	5
2 критерій	30	7	25	6
3 критерій	53	12	54	13

Одержані результати унаочнені на діаграмі 2.1.

Діаграма 2.1.

Як показали результати дослідження, на початковому етапі експерименту суттєвої різниці між експериментальним та контрольним класами за жодним із критеріїв не спостерігалось. Аналіз зібраних даних дозволив зробити такі висновки: серед учнів експериментального класу 17% добре працювали з навчальним матеріалом, виділяли ключові поняття та встановлювали між ними взаємозв'язки; 30% учнів намагалися визначати опорні та нові поняття, визначати їхні ознаки та обґрунтовувати власні

судження; 53% учнів могли наводити приклади та частково виділяти ознаки понять. У контрольному класі 21% учнів орієнтувалися у навчальному матеріалі та виділяли його структурні елементи; 25% – називали поняття та визначали їх ознаки; 54% учнів наводили приклади, проте не пояснювали свій вибір.

Таким чином, на початковому етапі експерименту учні 3-х класів у процесі формування *екологічної культури* в межах освітніх проєктів більше покладалися на пояснення вчителя, демонструючи здатність наводити приклади, але не завжди обґрунтовуючи їх правильність. Результати дослідження подані в таблиці 2.4.

Отримані дані занесені до таблиці 2.4.

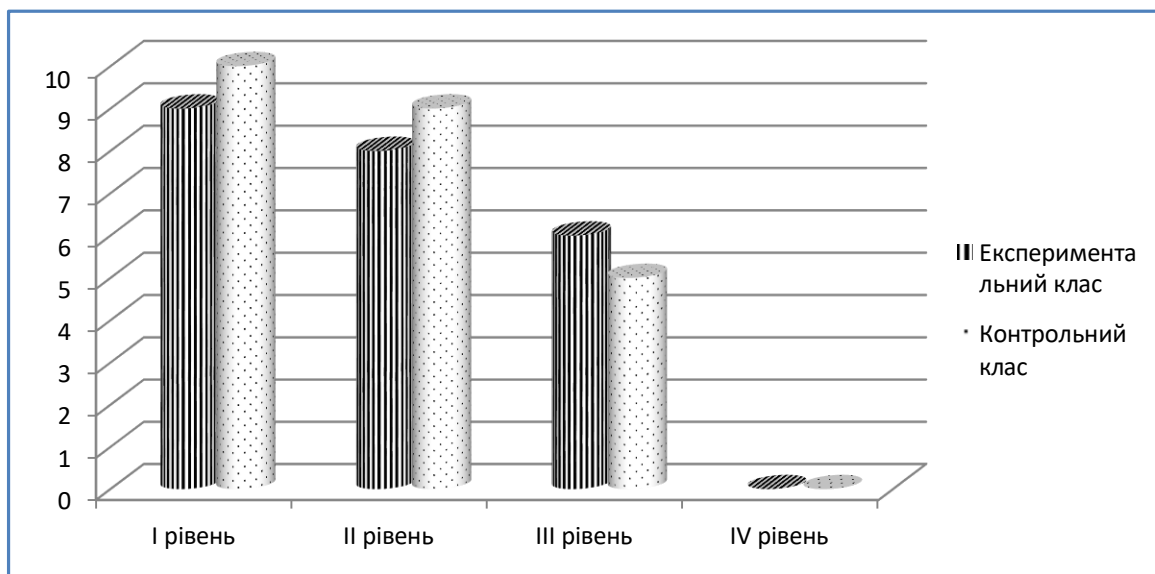
Таблиця 2.4

Рівні сформованості екологічної культури в учнів початкової школи на початок експерименту

Рівні	Експериментальний клас 23 учнів		Контрольний клас 24 учнів	
	%	Чол.	%	Чол.
I рівень	39	9	42	10
II рівень	35	8	37	9
III рівень	26	6	21	5
IV рівень	0	0	0	0

Одержані результати унаочнені на діаграмі 2.2.

Діаграма 2.2

З наведеної таблиці можна зробити висновок, що суттєвої різниці між рівнями сформованості понять у контрольній та експериментальній групах не виявлено.

Аналіз даних показав, що в експериментальній групі 39% учнів демонструють низький рівень сформованості екологічних понять (I рівень): вони використовують поняття лише в простих, аналогічних ситуаціях, проявляють незначну зацікавленість у навчальному матеріалі, невпевнені у визначенні ознак понять, наводять елементарні приклади та описують їх фрагментарно. 35% учнів характеризуються середнім рівнем (II рівень): вони виділяють основні ознаки природничих явищ, можуть пояснювати їх та наводити приклади за підручником, однак не проявляють активності у самостійному формуванні нових знань. 26% учнів досягають достатнього рівня (III рівень): за допомогою вчителя вони формують екологічні поняття, застосовують їх під час виконання практичних завдань, ілюструють прикладами, встановлюють зв'язки між поняттями та використовують знакові системи. Водночас високий рівень сформованості екологічної культури (IV рівень), що передбачає усвідомлене застосування термінів, правил та закономірностей у практичній діяльності, на даному етапі експерименту не зафіксований.

У контрольній групі 42% учнів мають розрізнені природничі та екологічні уявлення, обмежені елементарними поняттями та прикладами, без логічної послідовності у викладі думок. 37% учнів проявляють певний інтерес до навчального матеріалу за умови наявності наочних дидактичних засобів, проте виникають труднощі у співвідношенні нових знань із вже сформованими уявленнями. 21% учнів показують активність у формуванні екологічних понять, здатні розв'язувати завдання, порівнювати об'єкти та характеризувати їх, однак високий рівень сформованості екологічної культури відсутній.

Таким чином, констатувальний етап експерименту показав, що учні початкових класів на низькому рівні оперують екологічними поняттями, виділяють їхні суттєві ознаки, проте не можуть обґрунтувати свої відповіді. Вони мають труднощі в узагальненні, абстрагуванні, відокремленні суттєвого від несуттєвого та встановленні причинно-наслідкових зв'язків. Сприйняття навчальної інформації у більшості учнів є поверхневим, що ускладнює побудову висловлювань та формування власних суджень. Відсутність достатньо розвиненого екологічного мовлення та умінь застосовувати знання у практичній діяльності призводить до формального, а не усвідомленого засвоєння екологічних понять.

Виявлені результати свідчать про актуальність проблеми та необхідність розробки ефективного комплексу дидактичних засобів, що сприятиме систематичному формуванню екологічної культури учнів початкової школи та забезпечить умови для активного засвоєння і застосування екологічних знань у практичній діяльності.

Результати констатувального етапу експерименту дозволили окреслити зміст та основні складові формувального етапу:

- визначити показники та рівні сформованості екологічної культури у учнів початкових класів;
- оцінити ефективність і результативність компонентів дидактичної моделі у процесі навчання початкової школи;

– обґрунтувати умови відбору та використання комплексу дидактичних засобів, що сприятиме формуванню екологічного мислення та практичних умінь молодших школярів.

Метою формувального етапу експерименту була апробація дидактичної моделі, спрямованої на формування екологічної культури учнів через реалізацію освітніх проєктів із екологічним та природничо-краєзнавчим змістом. Завдання, які використовувалися під час проведення цього етапу, наведені у таблиці 2.1.

Для отримання кількісних та якісних характеристик процесу формування екологічної культури в учнів початкових класів проводилися контрольні зрізи. Кількість таких зрізів була однаковою для всіх досліджуваних показників, хоча терміни їх проведення різнилися.

Контрольний етап експерименту був спрямований на визначення рівня сформованості екологічної культури учнів у традиційних умовах навчання. Для цього була проведена діагностика, яка включала ті ж методики, що й на констатувальному етапі експерименту. Отримані дані представлені в таблиці (див. табл. 2.5). На контрольному етапі використовувалися ті самі критерії та рівні сформованості екологічної культури, що й на констатувальному етапі (див. табл. 2.5).

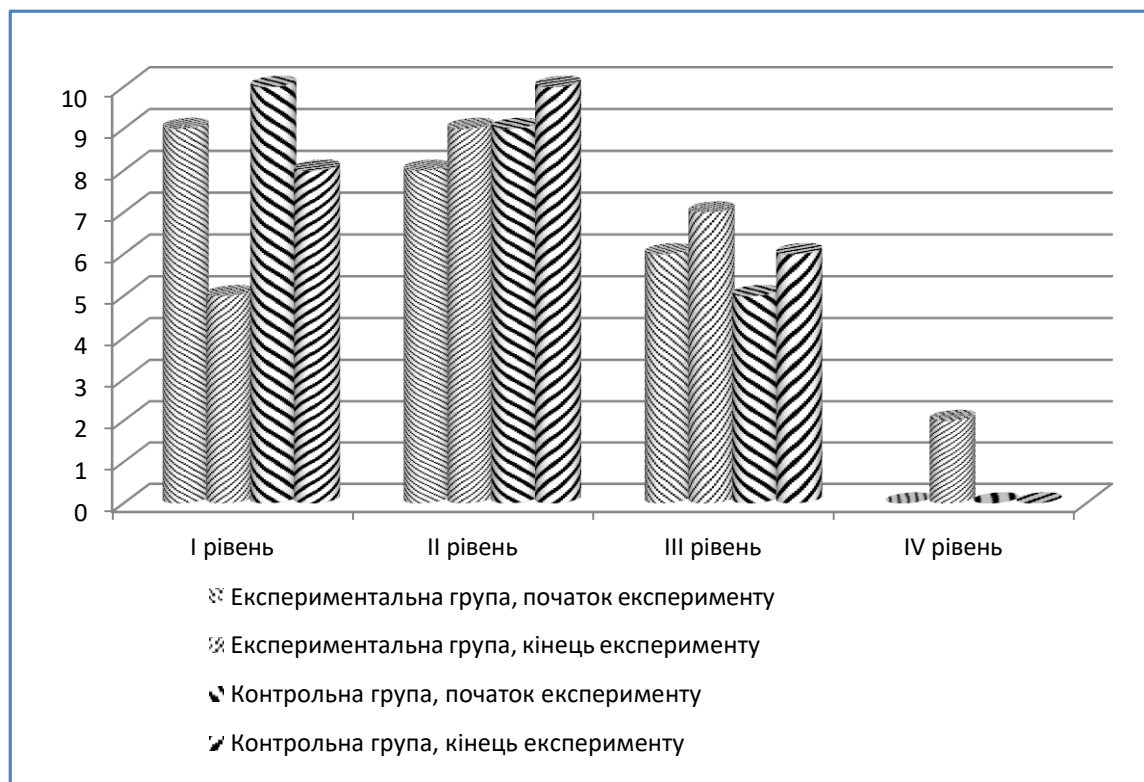
Таблиця 2.5

Рівні сформованості математичної культури в учнів початкових класів
на кінець експерименту

Рівні	Експериментальний клас 23 учнів		Контрольний клас 24 учнів	
	%	Уч.	%	Уч.
I рівень	22	5	33	8
II рівень	40	9	42	10
III рівень	30	7	25	6
IV рівень	8	2	0	0

Одержані результати узагальнені та унаочнені на діаграмі 2.3.

Діаграма 2.3

За результатами проведеного експерименту, узагальнені дані якого відображені на діаграмі 2.3, у експериментальній групі спостерігалось підвищення кількості учнів із найвищим (IV) рівнем сформованості екологічної культури на 8% порівняно з початковим етапом дослідження. У контрольному класі жоден учень не досяг IV рівня на завершення експерименту. Водночас у контрольній групі відбулося зменшення кількості учнів із I рівнем сформованості на 17%, що свідчить про їхній поступовий перехід на II та III рівні. Зокрема, показники II рівня зросли на 5%, а III рівня – на 4%. Аналогічні, але менш виражені зміни відбулися і в контрольному класі (зменшення I рівня на 9%, зростання II рівня на 5% та III рівня на 4%), що пояснюється природним процесом навчання за програмою початкової школи.

Організація освітніх екологічних проєктів у експериментальній групі сприяла значному підвищенню рівня сформованості екологічної свідомості та практичних умінь учнів. Використання інтегрованих завдань та діяльнісного підходу забезпечило усвідомлене засвоєння екологічних

понять, розвиток навичок екологічно доцільної поведінки, формування ціннісного ставлення до природи, а також уміння застосовувати набуті знання у різних навчальних і життєвих ситуаціях.

Аналіз результатів педагогічного експерименту підтвердив ефективність системи освітніх проєктів для формування екологічної культури учнів початкової школи та дав можливість визначити педагогічні умови їхнього добору й реалізації. Використання розроблених проєктів у експериментальному класі забезпечило суттєве зростання рівня екологічних знань, сформованості практичних умінь і ціннісних орієнтацій учнів порівняно з контрольним класом, що свідчить про результативність даного напрямку роботи.

Отже, систематичне та послідовне впровадження освітніх екологічних проєктів є ефективним засобом формування екологічної культури, розвитку екологічної свідомості та практичної екологічної діяльності учнів початкової школи.

Висновки до розділу 2

У другому розділі дослідження було розглянуто методику формування екологічної культури учнів початкової школи у процесі реалізації освітніх проєктів. Проведений аналіз та розроблена система проєктів дозволяють зробити низку узагальнень.

По-перше, екологічна культура молодших школярів формується ефективніше за умови інтеграції теоретичних знань із практичною діяльністю, коли учні мають змогу безпосередньо взаємодіяти з природою, виконувати дослідницькі, творчі та соціально значущі завдання. Освітні проєкти, що охоплюють різні напрями – від спостережень і дослідів до екологічних акцій та творчих заходів – забезпечують комплексний підхід до виховання відповідального ставлення до довкілля.

По-друге, створена система освітніх проєктів для учнів початкової школи є педагогічно обґрунтованою та відповідає концепції Нової

української школи. Вона базується на принципах інтегрованого, діяльнісного та компетентнісного підходів, поєднує навчальну, виховну й розвивальну функції освіти. Проєкти спрямовані на формування знань, ціннісних орієнтацій і практичних умінь природоохоронної поведінки, що сприяє вихованню соціально активної, екологічно свідомої особистості.

По-третє, організація освітніх проєктів передбачає поетапність, співпрацю вчителя й учнів та створення умов для творчого самовираження кожної дитини. Це забезпечує розвиток дослідницьких умінь, комунікативних здібностей, критичного мислення, а також формує здатність до командної роботи та прийняття відповідальних рішень.

По-четверте, реалізація системи освітніх проєктів забезпечує єдність екологічних знань та практичних дій, сприяє формуванню у дітей внутрішньої мотивації до збереження природи, розвиткові спостережливості, допитливості та ініціативності. Це дозволяє поєднувати навчальний процес із життєвим досвідом, роблячи його особистісно значущим для учнів.

На констатувальному етапі експерименту в обох групах спостерігався приблизно однаковий рівень сформованості екологічної культури. Так, у контрольній групі високий рівень мали лише 12,5 % учнів, середній – 37,5 %, а низький – 50 %. У експериментальній групі ці показники становили відповідно 13 %, 39 % та 48 %. Це свідчить про необхідність пошуку нових форм і методів навчання для підвищення екологічної компетентності дітей.

Після впровадження системи освітніх проєктів результати істотно покращилися. У експериментальній групі частка учнів із високим рівнем екологічної культури зросла до 46 %, із середнім – до 44 %, тоді як низький рівень зменшився до 10 %. Для порівняння, у контрольній групі зміни були незначними: високий рівень – 18 %, середній – 41 %, низький – 41 %.

Отже, можна зробити висновок, що застосування освітніх проєктів у початковій школі є ефективним засобом формування екологічної культури

учнів. Позитивна динаміка в експериментальній групі підтверджує доцільність використання інтегрованих, діяльнісних і практико-зорієнтованих методів у навчально-виховному процесі. Загалом, методика формування екологічної культури учнів початкової школи на основі освітніх проєктів є ефективною інноваційною моделлю, яка забезпечує комплексний розвиток особистості дитини, її екологічної свідомості та практичних навичок екологічно доцільної поведінки. Система запропонованих проєктів може бути інтегрована у навчально-виховний процес початкової школи та використана як потужний засіб виховання покоління, здатного активно дбати про довкілля та приймати відповідальні рішення на користь майбутнього суспільства.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Формування екологічної культури учнів початкової школи є одним із ключових завдань сучасної освіти, адже воно сприяє становленню особистості, здатної відповідально взаємодіяти з навколишнім середовищем. Освітні проєкти виступають ефективною інноваційною формою навчання, що поєднує засвоєння теоретичних знань із практичною діяльністю та забезпечує інтеграцію навчального матеріалу з різних предметів. Їхня реалізація у початковій школі створює умови для розвитку у дітей спостережливості, дослідницьких умінь, здатності до співпраці, вміння робити висновки та застосовувати набуті знання у повсякденному житті. Важливим чинником ефективності цього процесу є системність роботи, міжпредметна інтеграція, активне залучення школярів до дослідницько-практичної діяльності та цілеспрямована підтримка з боку вчителя.

У ході виконання *першого завдання* було з'ясовано, що у сучасному освітньому просторі формування екологічної культури набуває особливої значущості, оскільки глобальні екологічні проблеми стають усе більш актуальними, а потреба виховання відповідального ставлення до природи проявляється з раннього віку. Поняття «екологічна культура» охоплює не лише систему знань, умінь і навичок взаємодії людини з навколишнім середовищем, а й ціннісні орієнтації, мотиваційні установки та поведінкові моделі, що формують особистісне ставлення до природи. Таким чином, екологічна культура виступає складною психолого-педагогічною проблемою, яка вимагає детального аналізу змісту, структури та механізмів її формування в підростаючого покоління. У наукових працях розглядаються різні підходи до визначення цього поняття та його структурних компонентів, що дозволяє глибше зрозуміти, яким чином екологічна культура проявляється в освітньому процесі, зокрема в початковій школі.

На думку В. Андєєвої, екологічна культура відображає рівень сприйняття людиною природи, довкілля та власного місця у системі взаємозв'язків світу, визначаючи ставлення особистості до природи. Формування екологічної культури розглядається як процес розвитку екологічної свідомості та чутливості до природного середовища, що реалізується через щоденну взаємодію з природою в освітньому процесі. А. Войтович підкреслює, що екологічна культура формується в процесі цілеспрямованого екологічного виховання, яке передбачає систематичну педагогічну діяльність, спрямовану на розвиток знань, умінь і цінностей, необхідних для раціональної взаємодії людини з природою. Педагог у цьому процесі застосовує різноманітні методи й прийоми: словесні, наочні, практичні та ігрові, що дозволяє учням засвоювати знання про природу, формувати моральне ставлення до довкілля та залучатися до природоохоронної діяльності. Важливо, що формування екологічної культури в молодших школярів передбачає розвиток чуттєвого, емоційного й морального сприйняття природи, виховання дбайливого ставлення до неї та усвідомлення відповідальності за її збереження.

Структура поняття «екологічна культура» є багатогранною і включає кілька основних компонентів. По-перше, когнітивний компонент, що охоплює систему знань про природу, екологічні процеси та закони природокористування. Це знання формуються через уроки, спостереження, експерименти, участь у проєктах і дослідженнях, знайомство з історичним досвідом взаємодії людини з природою та розвиток навичок аналізу і прогнозування екологічних наслідків власних дій. По-друге, емоційно-ціннісний компонент, який включає почуття захоплення, поваги і відповідальності за навколишнє середовище, здатність співпереживати природі, радіти її красі та розуміти необхідність її збереження. Третім є поведінковий компонент, що проявляється у конкретних практичних діях, спрямованих на охорону довкілля, раціональне природокористування, участь у природоохоронних проєктах та активній громадській діяльності,

що підтримує сталий розвиток. Усі ці компоненти взаємопов'язані і формуються через систематичне впровадження педагогічних засобів, що поєднують знання, практичні навички та морально-ціннісні установки.

Реалізація завдання щодо розкриття змісту та визначення структури поняття «екологічна культура» передбачає застосування різноманітних педагогічних методів і форм діяльності. До них належать: словесні методи (розповідь, бесіда, обговорення), наочні методи (ілюстрації, моделі, навчальні фільми), практичні методи (спостереження, експеримент, догляд за рослинами і тваринами), ігрові методи (дидактичні, рухливі, настільні ігри). Значну роль відіграє також практична діяльність у формі проєктів і досліджень, які дозволяють дітям застосовувати отримані знання на практиці, спостерігати за змінами у природному середовищі та робити висновки на основі власного досвіду. Важливою умовою ефективності цього процесу є створення розвивального екологічного середовища у навчальному закладі та залучення батьків до освітнього процесу через спільні екскурсії, конкурси, виставки та участь в екологічних акціях. Цей комплексний підхід сприяє формуванню інтегральної особистісної характеристики учня – екологічної культури, що включає знання, цінності, переконання, морально-етичні й правові норми та практичні уміння взаємодії з природою.

Отже, екологічна культура – це цілісне утворення, що поєднує когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти особистості, формує систему знань, переконань і цінностей, а також забезпечує готовність до практичної діяльності в гармонії з природним середовищем. Вона реалізується через педагогічно організований процес екологічного виховання, участь у дослідницьких та проєктних активностях, формування практичних умінь і навичок, емоційного сприйняття природи та моральної відповідальності за її збереження. Структура і зміст екологічної культури визначаються цілісним поєднанням знань, моральних установок, цінностей, практичних навичок та емоційної взаємодії з довкіллям, що створює основу

для формування свідомої, відповідальної і активної екологічно культури особистості.

Реалізуючи *друге завдання* дослідження було встановлено, що освітні проєкти виступають як ефективний інструмент інтеграції навчального, виховного та розвивального аспектів освітнього процесу. Організація проєктної діяльності передбачає чітке планування та структурування роботи. Учні визначають актуальні екологічні проблеми, формують мету та завдання проєкту, здійснюють дослідження та аналіз стану довкілля, підбирають оптимальні шляхи розв'язання проблеми, виготовляють екологічно доцільні вироби та оцінюють результати своєї діяльності. Така поетапна організація дозволяє школярам здобувати навички планування, прийняття рішень, колективної взаємодії та відповідальності за результати своєї роботи.

Важливою складовою реалізації завдання є інтегративний характер проєктної діяльності. Освітні проєкти об'єднують знання з різних предметів – природознавства, математики, технологій, мистецтва. що дозволяє учням формувати системне мислення, розвивати аналітичні, дослідницькі та творчі здібності. Наприклад, у межах міжпредметного проєкту учні можуть розрахувати потреби води для шкільного саду та створити систему поливу, що сприяє одночасному розвитку математичних навичок, екологічного мислення та практичних умінь.

Проектна діяльність стимулює емоційне залучення та мотивацію учнів. Виконання практичних завдань таких як догляд за шкільною клумбою, сортування сміття, виготовлення годівничок для птахів сприяє формуванню ціннісного ставлення до природи, розвитку почуття відповідальності, самостійності та соціальної активності. Діти не лише здобувають знання, а й набувають досвіду практичної природоохоронної діяльності, що закріплює екологічні уміння та навички.

Роль учителя у реалізації проєктів є ключовою. Педагог виступає наставником, організатором та фасилітатором, забезпечуючи наукову

цілісність знань, їх доступність і поступовість, підтримуючи індивідуальні та групові проєктні завдання. Через власний приклад вчитель демонструє екологічно грамотну поведінку, формує у дітей естетичне та емоційне ставлення до природи, стимулює колективну роботу та розвиток соціально значущих якостей, таких як відповідальність, взаємопідтримка і сумлінність.

Особливо ефективним є застосування різноманітних видів проєктів, що дозволяє враховувати індивідуальні здібності та інтереси учнів. Монопредметні проєкти з природознавства формують знання про екосистеми та біорізноманіття; міжпредметні – розвивають екологічне мислення та практичні навички ресурсозбереження; надпредметні – сприяють усвідомленню причин і наслідків людської діяльності для довкілля. Крім того, поділ проєктів за тривалістю та формою участі – мініпроєкти, середньострокові та довгострокові, індивідуальні, групові та колективні – дозволяє реалізувати навчальні, виховні та практичні цілі освітнього процесу комплексно і гнучко.

Таким чином, використання освітніх проєктів у початковій школі створює сприятливі умови для цілісного формування екологічної культури. Проєкти забезпечують розвиток знань, умінь та цінностей, спрямованих на дбайливе ставлення до природи, формування екологічної свідомості та готовності до практичної природоохоронної діяльності. Цей підхід сприяє розвитку самостійності, відповідальності, комунікативних і творчих компетентностей учнів, закладаючи основу для свідомої та активної участі молодших школярів у збереженні навколишнього середовища.

Виконуючи *третьє завдання* дослідження була проведена робота з розробки та впровадження системи освітніх проєктів природничо-екологічного спрямування у початковій школі, яка передбачала комплексний підхід, спрямований на формування у учнів початкової школи екологічної культури, розвитку їхньої екологічної свідомості, творчого та критичного мислення, спостережливості й практичних умінь. Основою

цього підходу стала педагогічно обґрунтована система проєктів, яка поєднує навчальні, виховні та розвивальні функції освіти та відповідає концепції Нової української школи.

Реалізація системи здійснювалася через впровадження різнопланових освітніх проєктів для учнів 3 класу, що охоплювали як пізнавальну, так і практичну діяльність. До системи було включено понад 30 проєктів, серед яких: спостереження за природою («Щоденник природи»), догляд за рослинами та озеленення території («Зелена клумба нашої школи», «Посади дерево – збережи життя»), формування навичок сортування та повторного використання відходів («Сортуй – збережи планету», «Другий шанс речам»), розвиток комунікативних і творчих здібностей через екологічну рекламу та еко-казки, ознайомлення з рідкісними видами флори та фауни («Червона книга нашого краю», «Скарби нашого лісу»), практичні екологічні акції («Чиста школа – чиста планета», «День без поліетилену») та дослідження природних ресурсів («Вода – джерело життя», «Повітря навколо нас», «Еко-математика»).

Кожен проєкт мав чітко визначену мету, практичну спрямованість та творчу складову. Так, наприклад, учні систематично спостерігали за природними об'єктами, фіксували зміни у вигляді записів і малюнків, обговорювали результати та створювали колективні альбоми або презентації. У проєктах, пов'язаних із доглядом за рослинами чи висадженням дерев, діти не лише виконували практичні дії, а й розробляли плани, організовували чергування для поливу та догляду, документували зміни у фотозвітах. Екологічні акції та креативні завдання стимулювали розвиток комунікативних навичок, відповідальності та ініціативності.

Важливим етапом реалізації системи стало повторне інтегрування проєктів у розширеному форматі, що дозволило закріпити навички та знання учнів, поглибити практичний досвід і сформувати стійкі екологічні звички. Усі проєкти були методично структуровані: кожен мав чіткий план дій, очікувані результати та можливість колективного або індивідуального

виконання, що забезпечувало ефективність навчального процесу та активне залучення учнів до практичної діяльності.

Завдяки системності та різноманітності форм і змісту діяльності, реалізація завдання дозволила досягти таких результатів: підвищено рівень екологічної обізнаності учнів, сформовано вміння самостійно спостерігати за природою та аналізувати результати, розвинено практичні навички охорони довкілля, а також творчі та комунікативні здібності. Учні навчилися усвідомлювати власний вплив на довкілля, планувати дії щодо його збереження та брати участь у соціально значущих проектах, що сприяє формуванню активної громадянської позиції та відповідальної поведінки.

Отже, реалізація завдання з розробки та впровадження системи освітніх проєктів природничо-екологічного змісту забезпечила інтеграцію екологічних знань у навчальний процес початкової школи, поєднання теоретичних знань із практичною діяльністю та створення умов для формування гармонійно розвиненої, соціально активної та екологічно свідомої особистості, здатної приймати відповідальні рішення й здійснювати конкретні дії на користь довкілля.

У ході виконання *четвертого завдання* був проведений педагогічний експеримент. Зокрема, на констатувальному етапі експерименту було проведено початкове оцінювання рівня сформованості екологічної культури у учнів обох груп, що дозволило визначити базовий стан знань, умінь і ціннісних орієнтацій дітей щодо довкілля. Результати свідчили про приблизно однаковий рівень екологічної компетентності в контрольній та експериментальній групах. Зокрема, у контрольній групі високий рівень сформованості екологічної культури відзначався лише у 12,5 % учнів, середній рівень – у 37,5 %, тоді як низький рівень мав найбільшу частку – 50 %. У експериментальній групі відповідні показники становили 13 % для високого рівня, 39 % для середнього та 48 % для низького. Отримані дані підтверджували, що на початковому етапі учні не мали достатньо сформованої екологічної свідомості та практичних навичок, що

підкреслювало необхідність впровадження інноваційних форм і методів навчання, здатних активізувати пізнавальну діяльність дітей і підвищити їхню екологічну компетентність.

Після реалізації розробленої системи освітніх проєктів природничо-екологічного змісту спостерігалися суттєві позитивні зміни у рівнях екологічної культури учнів експериментальної групи. Частка дітей із високим рівнем сформованості екологічних знань і цінностей зросла з 13 % до 46 %, що свідчить про значне підвищення ефективності навчально-виховної діяльності через інтегровану проєктну роботу. Середній рівень також збільшився до 44 %, а кількість учнів із низьким рівнем зменшилася до 10 %, що свідчить про успішну корекцію знань і навичок та формування стійких екологічних цінностей.

Для порівняння, у контрольній групі, де система освітніх проєктів не застосовувалася, зміни були менш помітними. Високий рівень сформованості екологічної культури збільшився лише до 18 %, середній – до 41 %, а низький залишався значним – 41 %. Така динаміка демонструє, що традиційні форми навчання, без інтеграції проєктної діяльності, не забезпечують достатнього розвитку екологічної свідомості молодших школярів.

Таким чином, результати експерименту підтвердили ефективність розробленої системи освітніх проєктів як засобу підвищення рівня екологічної культури. Вони свідчать, що активне залучення учнів до різноманітних практичних, творчих і дослідницьких завдань дозволяє не лише збільшити обсяг знань про природу, а й формує відповідальне ставлення до довкілля та практичні навички, необхідні для реалізації екологічно обґрунтованих дій у повсякденному житті.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна констатувати, що формування екологічної культури у молодших школярів через реалізацію освітніх проєктів є ефективним та педагогічно обґрунтованим напрямом сучасної початкової освіти. Розроблена система

природничо-екологічних проєктів забезпечує інтеграцію теоретичних знань із практичною діяльністю, стимулює розвиток спостережливості, творчого та критичного мислення, відповідальності, ініціативності й комунікативних навичок.

Експериментальні дані свідчать про значне підвищення рівня екологічної культури учнів, які брали участь у проєктній діяльності, порівняно з контрольною групою, де традиційні форми навчання не забезпечили подібних результатів. Застосування різнопланових завдань – від спостережень за природою та догляду за рослинами до творчих, дослідницьких та соціально значущих проєктів – сприяло формуванню стійких екологічних цінностей, умінь та практичних навичок, а також розвитку громадянської активності.

Важливою особливістю запропонованої системи є її комплексність, структурованість та можливість інтеграції в навчальний процес початкової школи, що відповідає концепції Нової української школи та сучасним вимогам компетентнісного підходу. Використання освітніх проєктів дозволяє не лише збагатити навчальний досвід учнів, а й виховати соціально активну, екологічно свідому особистість, здатну усвідомлено приймати рішення та здійснювати реальні дії на користь довкілля.

Отже, результати дослідження підтверджують ефективність впровадження системи освітніх проєктів як інноваційної форми навчання, спрямованої на формування гармонійної, свідомої та відповідальної молодшої шкільної особистості, для якої екологічні цінності стають невід'ємною частиною життєвої позиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрєєва В. О. Формування екологічної культури учнів: теорія і практика. К., 2007. С. 67–69.
2. Андрусенко І. В. Формування екологічної грамотності молодших школярів в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» : методичні рекомендації. Київ : Педагогічна думка, 2020. 75 с.
3. Бех І. Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу у педагогіці. Виховання і культура. 2009. № 12 (17, 18). С. 5-7.
4. Біда О. А. Природознавство і сільськогосподарська праця. Методика викладання. Київ; Ірпінь: ВПКФ «Перун», 2000. 400 с.
5. Бондар О. І., Барановська В. Є., Єресько О. В. Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях : науково-методичний посібник для вчителів / за ред. О. І. Бондаря. Херсон : Грінь Д. С., 2015. 228 с.
6. Борзик О. Б., Шепель І. М. Шляхи виховання екологічної культури в освітньо-виховному процесі початкової школи. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / гол. ред. Т. І. Сущенко. Запоріжжя : КПУ, 2019. № 63, Т. 1. С. 105-109.
7. Бурлака О. І. Педагогічні умови формування екологічної культури в учнівської молоді. *Педагогічні науки*. 2012. № 2. С. 35–41.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови : Близько 170000 слів / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
9. Вербицький В. Проектна форма навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах та позашкільних закладах освіти екологонатуралістичного напрямку. Проблеми та шляхи їх вирішення. Рідна школа : Науково-педагогічний журнал. 2007. №3. с.35- 47.
10. Верховинець В. М. Весняночка : ігри з піснями для дітей дошк. і мол. шк. Віку. 5-те вид. К. : Муз. Україна, 1979. 343 с.
11. Войтович А. Ю. Екологічне виховання учнів початкових класів загальноосвітньої школи (друга половина ХХ століття): дис. ...канд. пед. н.: 13.00.01. Дрогобич, 2016. 271 с.

12. Волкова С. А. Екологічне виховання школярів. Київ : Знання, 1985. 48 с.
13. Гонтаровська Н. Проблема створення освітнього середовища в педагогічній теорії та практиці. Імідж сучасного педагога. 2007. № 1. С. 15-20.
14. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид., доп. та випр. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.
15. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) : затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.07.2024).
16. Діденко В. Ф., Діденко Л. В., Кондрашова-Діденко В. І. Людина і світ: словник. Київ : Віра-Р, 1998. 88 с.
17. Довгань О., Дорож І. Формування екологічної свідомості молодших школярів у сучасній початковій школі. Acta Paedagogica Volynienses, 2. 2025. С. 82–89.
18. Долинська Б. Т. Роль екологічного виховання у формуванні здоров'язберезувальних навичок і вмінь у молодших школярів. URL : https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/6_2011/23.pdf (дата звернення: 18.06.2025).
19. Дьюї Джон. Демократія і освіта. Львів : Літопис, 2013. 294 с.
20. Екологізація освітнього простору сучасної загальноосвітньої школи : монографія / Н. Пустовіт, О. Колонькова, О. Пруцакова, Г. Тарасюк, Ю. Солобай. Харків : «Друкарня Мадрид», 2016. 154 с.
21. Екологічна культура: теорія і практика : навч. посіб. / В. С. Крисаченко; Міжнар. фонд «Відродження». Київ: Заповіт, 1996. 352 с.
22. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
23. Запорожан З. Є. Екологія в початковій школі. Кам'янець-Подільський : КПДУ, 2005. С. 189–204.
24. Захмарна К. П. Формування в учнів відповідального відношення до природи. Початкова школа. 2005. № 3. С. 10-13.

25. «Зелені» інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст: аналітична доповідь / Під заг. редакцією К. Маркевич. К.: Центр Разумкова, 2019. 316 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ZELEN_INVEST.pdf
26. Калуська Л, Отрищенко М. Інновації в довкіллі. Програми, технології, проекти, ідеї. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 376 с.
27. Ковальчук Г. С. Виховання екологічної свідомості. Початкова школа. 1999. № 10. С. 17–19.
28. Конвенція про права дитини (ООН, 1989 р.). URL : www.rada.gov.ua (дата звернення: 12.07.2024).
29. Коновальчук І. Теоретичні й технологічні аспекти формування екологічної компетентності молодших школярів. Молодь і ринок. 2016. № 5 (136). С. 20–24.
30. Концепція позашкільної еколого-натуралістичної освіти на основі компетентнісного підходу. URL : <https://nenc.gov.ua/wpcontent/uploads/2017/01/kkp.pdf> (дата звернення: 12.07.2024).
31. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : Розпорядження Кабінету міністрів України № 988-р. від 14 грудня 2016 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934> (дата звернення: 11.02.2025 р.).
32. Концепція розвитку екологічної освіти в Україні : затверджена рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України від 20 грудня 2001 р. 65 № 13/6-19. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text> (дата звернення: 13.07.2024).
33. Кравченко С. М., Костецький М. В. Екологічна етика та психологія людини. Львів : Світ, 1992. 104 с.
34. Кримський С. Б. Проект і проектування у сучасній цивілізації. Київ : Департамент, 2003. 500 с.

35. Крутій К.Л., Грицишина Т. І., Голюк О. А., Деснова І. С., Зданевич Л. І., Каплуновська О. М. Стахова І. А., Стеценко І. Б., Черноморець В.В., Шикиринська О. А. STREAMосвіта, або Стежинки у Всесвіт: альтернативна програма формування культури інженерного мислення в дітей передшкільного віку. Запоріжжя : ТОВ «ЛПІС» ЛТД, 2020. 148 с.
36. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка : підручник. Київ : Знання, 2007. 447 с.
37. Курняк Л. М. Формування екологічної культури як пріоритет сучасної освітньої політики. Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. праць. 2006. Вип. 56. С. 223-227.
38. Лазаренко Н.І. Теоретико-методологічні засади підготовки фахівців в умовах сучасних трансформаційних. Actual question and problems of development of social sciences : Conference Proceedings. Kielce : Holy Cross University, 2019. P. 172-175.
39. Лановенко О.Г., Остапішна О.О. Словник-довідник з екології: навч.-метод. посібник. Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2013. 226 с.
40. Левко Л. А. Формування екологічної культури молодших школярів. Розкажіть онуку. 2009. № 7-8. С. 4-16.
41. Любчак Н. М. Проектні технології: сутність та особливості використання у навчальному процесі. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Чернігів, 2014. Випуск 122. С. 144-150.
42. Маршицька В. В. Сутнісні характеристики екологічної компетентності учнів початкової школи. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. Київ, 2005. Кн. 2. Вип. 8. С. 20-24.
43. Матвеева Н. О. Теорія і методика виховання: формування екологічної культури молодших школярів : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ. 2013. 147 с.
44. Мусієнко М. М., Серебряков В. В., Брайон О. В. Екологія : тлумачний словник. Київ : Либідь, 2004. 374 с.

45. Науменко Р. А. Екологічне виховання учнів 5-9 класів шкіл- 66 інтернатів у позаурочний час: дис. ...канд. пед. наук.: 13.00.07. Київ, 1994. 202 с.
46. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті : затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення: 18.07.2024).
47. Ніколенко Н. Виховання ціннісного ставлення до природи у молодших школярів. Біологія і хімія в школі. 2002. № 2. С. 44-46.
48. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja. Під заг. ред. Бібік Н. М. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плєяди», 2017. 206 с.
49. Основи законодавства України про охорону здоров'я : закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 16.07.2024).
50. Падалка Р. Г. Психологічні особливості розвитку екологічної свідомості молодшого школяра : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 /; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2018. 21 с.
51. Пелагейченко М. Л. Метод проєктів. Історія розвитку. Педагогічна майстерня. 2012. № 8. С. 26-32.
52. Про освіту : закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення : 14.07.2024).
53. Про повну загальну середню освіту : закон України від 16 січня 2020 р. № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 12.07.2024).
54. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти та виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2004. 540 с.

- 55.Пустовіт Н. А., Колонькова О. О., Пруцакова О. Л. Формування екологічно доцільної поведінки школярів : наук.-метод. посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 140 с.
- 56.Пустовіт Н. А., Пруцакова О. Л., Руденко Л. Д., Колонькова О. О. Формування екологічної компетентності школярів : навч.-метод. посіб. Київ : Педагогічна думка, 2008. 64 с.
- 57.Пустовіт Н. Принципи формування екологічної компетентності школярів. Науки і сучасність : збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Київ : Видавництво 67 ім. М. П. Драгоманова, 2006. Том 59. С. 128-135.
- 58.Руденко Л. Колективна творча діяльність як технологія виховання екологічної компетентності учнів. Рідна школа. 2007. №11-12. 22 с.
- 59.Руденок А. І. Форми та методи розвитку екологічної свідомості у молодших школярів. Наукове періодичне видання. Український психологопедагогічний науковий збірник. 2018. № 15 (15), грудень. С. 146-151.
- 60.Санковська І. М. Наступність у формуванні культури екологічної поведінки учнів початкової школи. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2013 рік / за ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Бега, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника; літ. ред. І. П. Білоцерківець. ІваноФранківськ : НАІР, 2014. Випуск 4. С. 216-219.
- 61.Сидоренко Л. І. Сучасна екологія. Наукові, етичні та філософські ракурси : навч. посібн. Київ : ПАРАПАН, 2002. 152 с.
- 62.Стадник О. Г. Екологічна культура як складова професійної культури педагога. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. №1. С. 86–91.
- 63.Стахова І.А. Особливості організації організації позашкільної екологічної освіти дітей у Європі. Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія

- «Техніка»): журнал, 2023. No 14(28). С. 469-479. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/8248>
64. Толстоухов А. В. Маємо бути готовими до екологічного виклику майбутнього. Екологічна освіта і виховання : досвід та перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Київ : Центр екологічної освіти та інформації, 2001. С. 8-15.
 65. Толстоухов А. В., Волкова Л. А., Білоус Н. М. Екологоекономічний тлумачний словник-довідник. Київ : Видавництво Європейського ун-ту, 2003. 256 с.
 66. Федій О. А. Естетотерапія : навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. та допов. К. : Центр учбової літератури, 2012. 288 с.
 67. Федій О. А., Зуб Ю. С. Формування екологічної культури молодших школярів засобами естетотерапії. Інноваційні педагогічні рішення у початковій освіті: зб. наук. праць. Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава : Видавець Шевченко Р. В., 2018. С. 125-134.
 68. Федій О., Макаренко Я., Мірошніченко Т. Формування екологічної компетентності молодших школярів засобами екологічної стежки. Естетика і етика педагогічної дії : зб. наук. пр. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. 2022. Вип. 26. С. 216-230.
 69. Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Академія. 2000. 544 с.
 70. Формування екологічної компетентності школярів в умовах Нової української школи : метод. зб. для організації роботи з питань екологічної освіти та виховання в закладах освіти / уклад. Т. В. Круть ; за ред. О. В. Гусак. Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2019. 60 с.
 71. Формування екологічної компетентності школярів в умовах Нової української школи : метод. зб. для організації роботи з питань екологічної освіти та виховання в закладах освіти / уклад. Т. В. Круть; за ред. О. В. Гусак. Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2019. 60 с. 68

- 72.Формування культури екологічної поведінки учнів основної школи : метод. посібник / Н. А. Пустовіт, О. О. Колонькова, О. Л. Пруцакова, Ю. В. Солобай, Г. П. Тарасюк, Є. В. Копилець. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 156 с.
- 73.Хоменко В. Екологічне виховання в школі. Завуч. 2000. № 23/24. С. 23-25.
- 74.Хрептії О. Екологічне навчання та виховання учнів з використанням місцевого матеріалу. Обрії. 1998. № 2. С. 69-74.
- 75.Цурман Г. А., Тарасенко Г. С. Формування екологічної культури особистості в освітньому середовищі. Еколого-збалансований розвиток суспільства: стан, проблеми, перспективи : науково-методичне видання / Збірник статей викладачів, вчителів, студентів ступеня вищої освіти «магістр» та здобувачів наукового ступеня «доктор філософії» / редкол.: Мудрак О. В. (гол. редактор) та ін. Вінниця : КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти». 2022. Випуск 4. С. 202-204.
- 76.Швайка Л. А. Метод проєктів у діяльності дошкільного закладу. Харків : Основа, 2010. 203 с.
- 77.Шевчук К. Д. Формування у молодших школярів ціннісного ставлення до рідного краю : дис. канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2009. 326 с.
- 78.Шмалей С. В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу : дис. д. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2005. 479 с.
- 79.Якименко О.Г. Екокультура як основна стратегія поведінки людини. Соціалізація особистості: Збірник наукових праць. За заг.ред. проф. А.Й.Капської .Том XXVII. К.:НПУ, 2006. с. 44-56.
- 80.Якименко О.Г. Форми і методи екокультурної діяльності як засоби соціалізації студентів. Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: Зб.наукових праць. Випуск 12. К.:НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. с.119-124.

81. Ярита І. І. Формування естетичного сприйняття природи в дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Луганський держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2001. 20 с.
82. UNESCO. Education for Sustainable Development. Learning to live together sustainably. 2017. URL: <https://unesdoc.unesco.org>
83. United Nations Environment Programme (UNEP). Global Environmental Outlook 6. 2019. <https://www.unep.org>